

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

MEDDELANDEN FRÅN EKONOMISK-HISTORISKA INSTITUTIONEN
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

5

GUSTAF EMIL BROMS
OCH
NORRBOTTENS JÄRNMALM

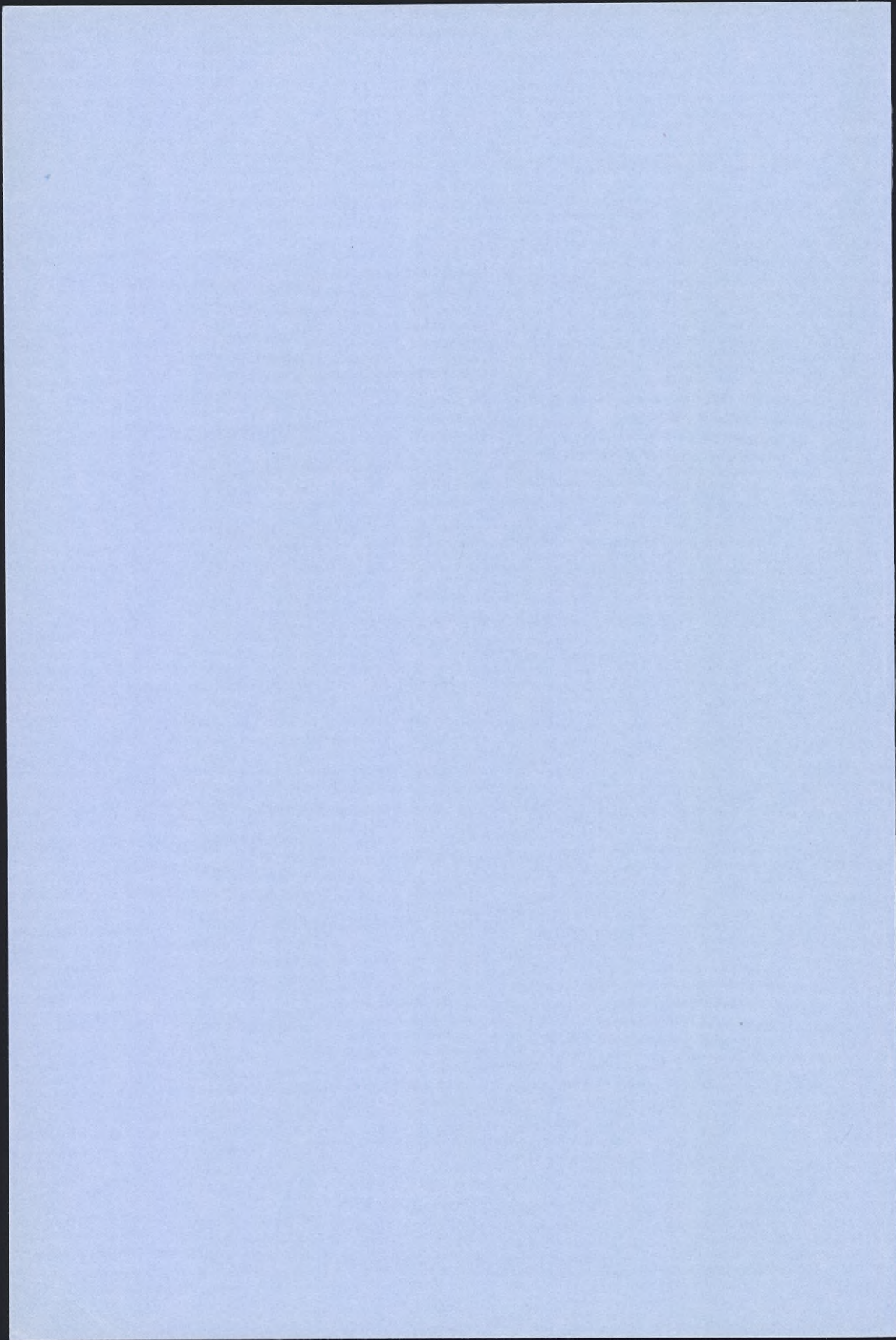
En studie i finansieringsproblematiken under
exploateringstiden 1891—1903

AV

MARTIN FRITZ

GÖTEBORG

1965

MEDDELANDEN FRÅN EKONOMISK-HISTORISKA INSTITUTIONEN
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

5

GUSTAF EMIL BROMS
OCH
NORRBOTTENS JÄRNMALM

En studie i finansieringsproblematiken under
exploateringstiden 1891—1903

AV

MARTIN FRITZ

GÖTEBORG

1965

Tryckt med anslag från Statens råd
för samhällsforskning

GÖTEBORG 1965
ELANDERS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

Innehållsförteckning

Förkortningar	4
Inledning	5
Gällivaregruvornas exploatering	7
De stora obligationslånen år 1898	13
G. E. Broms' finansiella ställning	19
Nya krediter vid sekelskiftet	21
Ökat inflytande för kreditgivarna	28
Gällivarebolagets kris hösten 1901	32
Broms' försäljningsförsök 1902—1903	41
Grängesbergslagets förvärv av Norrbottensgruvorna år 1903	49
Sammanfattande återblick	54
Summary	58

Förkortningar

G A	Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund. Förvaltningens i Grängesberg arkiv, Grängesberg.
LKAB A	Luossavaara-Kiirunavaara Aktiebolags arkiv, Stockholm.
SEB A	Stockholms Enskilda Banks arkiv, Stockholm.
SHB A	Svenska Handelsbankens arkiv, Lidingö.
SHB Hälsingborg A	Svenska Handelsbanken. Avdelningskontorets i Hälsingborg arkiv, Hälsingborg.
TGO A	Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösunds arkiv, Stockholm.
AGM	Aktiebolaget Gellivare Malmfält.
LKAB	Luossavaara-Kiirunavaara Aktiebolag.
TGO	Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund.

Inledning

Järnmalmsexporten från gruvorna i Norrbotten, som begynte i stor skala under 1890-talet, innebar ett nytt och viktigt element i Sveriges ekonomiska utveckling. Exploateringen av Sveriges största järnmalms-tillgångar ställde stora anspråk på kapital för rörelsen. Frågan om finansieringen av denna verksamhet blev vid sekelskiftet av betydande storleksordning och ställde huvuddelägaren i gruvorna, konsul Gustaf Emil Broms, inför stora problem. I en planerad undersökning rörande den svenska järnmalmsexporten är det författarens avsikt att belysa hithörande frågor i hela sitt sammanhang. Föreliggande framställning är ägnad åt en särskild studie av problematiken kring finansieringen av gruvföretagen i Norrbotten under den tid dessa leddes av Broms. Resultaten av denna specialundersökning ämnar författaren senare infoga i det större sammanhanget av övriga aspekter på den svenska järnmalmsexporten.

Den dramatiska avslutningen på epoken Broms ägde rum under våren 1903, då till allmän överraskning Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund (TGO) förvärvade aktiemajoriteten i Aktiebolaget Gellivare Malmfält (AGM) och Luossavaara-Kiirunavaara Aktiebolag (LKAB). Detta aktieförvärv, som medförde att de båda Norrbottensgruvorna kom att stanna i svensk ägo och att en nära nog monopolistisk koncentration av den svenska järnmalmsexporten skapades, bildade kulmen och avslutningen på ett mycket dramatiskt händelseförlopp, där konkursansökan, tryckfrihetsprocess, regeringsingripanden samt en livlig press- och riksdagsdebatt bildade den yttre ramen kring ledarens för gruvföretagen kamp att säkra den ekonomiska grundvalen för bolagens existens och sin egen andel i den kommande avkastningen av verksamheten.

De norrbottniska gruvföretagens finansieringsproblem har tidigare behandlats i litteraturen, framför allt genom Olle Gasslanders stora monografi över Stockholms Enskilda Bank, vari denna banks betydelsefulla engagemang i bolagens finansiella utveckling blivit skildrat.¹⁾

I föreliggande framställning kommer emellertid huvudintresset att knytas till de båda bolagen själva och deras ledare. I centrum står härvidlag den rent företagsekonomiska problematiken samt de lösningar, som prövades i form av självfinansiering, krediter, rekonstruktions- och försäljningsförsök. Härigenom föres också undersökningen in på hur de närmast agerande, såsom olika kreditinstitut, regeringen, konkurrentbolag och malmkonsumenter, sökte tillvarata sina intressen gentemot malmbolagen.

Genom att nytt material från gruvbolagens och Broms' verksamhet undersökts, kan Gasslanders framställning kompletteras, nyanseras och på vissa punkter korrigeras. Vad beträffar statliga ingripanden i olika situationer kommer dessa endast att noteras, ej närmare analyseras.²⁾

AGMs och LKABs verksamhet och finansiering var intimt förenad sinsemellan. De finansieringsmöjligheter de båda malmbolagen prövade, var också beroende av ägarens, konsul G. E. Broms' ekonomiska situation. Den efterföljande framställningen kommer därför att parallellt följa de båda bolagens och Broms' finansieringsproblem.

¹⁾ Gasslander, Olle, Bank och industriellt genombrott. Stockholms Enskilda Bank kring sekelskiftet 1900, I—II. Sthlm 1956—1959. Finansieringsproblemen har även berörts av Niendorf, Helmuth, Geschichte des Handelshauses Possehl, Lübeck 1962; av Sundbom, Ivar, Sveriges kapitalimport från Frankrike 1870—1914, Uppsala 1945 (i: Studier i ekonomi och historia tillägnade Eli F. Heckscher); samt av Waldenström, Erland, När Grängesbergbolaget inköpte lapplandsgruvorna — ett 50-årsminne, Malm 1953:3.

²⁾ En statsvetenskaplig undersökning rörande staten och malmfälten är under utarbetande av fil. lic. Bo Jonsson, Uppsala.

Gällivaregruvornas exploatering

Järnmalmsbrytning i stor skala för export påbörjades vid Gällivare Malmberg under 1880-talets sista år. Engelskt kapital var intresserat både i själva gruvexploateringen och i järnvägsbygget till Bottenhavet. Järnvägsbolaget, som arrenderade gruvbrytningen, kämpade med stora finansiella svårigheter och blev 1889 satt under administration i England. Vid denna tid uppstod också tvist om gruvrättigheterna. Det engelska bolaget hade nämligen försummat sina försvarsarbeten och gruvorna hade på nytt inmutats av den i Norrbotten verksamme affärsmannen, sedermera överste C. O. Bergman, som tog ut stämning på det engelska bolaget. Vid den efterföljande processen tilldömdes Bergman gruvorna.¹⁾

På våren 1891 bildade Bergman tillsammans med trävaruhandlarna D. Hummel och A. Hummel samt G. E. Broms Aktiebolaget Gällivare Malmfält. Aktiekapitalet sattes till 2 milj. kr, vilket balanserade det värde, vartill gruvorna bokfördes. Av aktierna å nominellt 1 000 kr ägdes vid starten 527 av Bergman, 212 av Broms, 204 av D. Hummel och 101 av A. Hummel. Efter hand inköpte Broms alltfler aktier i bolaget, i första hand av Bergman, och ägde år 1892 727 aktier, år 1893 880 och år 1894 949. Tillsammans med sina bröder och sin svåger ägde Broms vid stämman 1894 absolut majoritet.²⁾

Under år 1891 hade svenska staten förvärvat järnvägen Luleå—Malmberget och efter nödiga kompletteringsarbeten kunde malmexporten över Luleå återigen bli en realitet.³⁾

¹⁾ Blix, E., *Engelskmennene og Ofot—Luleå banen.* (Norsk Historisk Tidsskrift 5 Rekke, 6 Bd, 1927). Handlingar angående Jernvägen Luleå—Ofoten utgifna af Kongl. Civildepartementet. Sthlm 1889, s. 11 ff. Dombok å lagtima vårtinget med Gällivare lappmarks tingslag 4/4—18/6 1891 (Gällivare Domsaga, Gällivare). För att få behålla rätten till inmutningarna krävdes, att en viss kvantitet malm bröts varje år, så kallad försvarsbrytning.

²⁾ AGM bolagsstämmoprotokoll 30/5 1891, 6/5 1892, 2/5 1893, 1/5 1894 (TGO A).

³⁾ Kungl. Maj:ts prop. nr 44, 1890.

För att möjliggöra en malmexport i stor skala krävdes emellertid mycket omfattande investeringar i Malmberget. AGMs kapitalbehov kunde uppskattas till flera miljoner kronor. Likviditetsproblemet komplicerades dessutom genom det förhållandet, att skeppningshamnen Luleå var isfri endast under halva året — juni—oktober — varför ett stort driftskapital var erforderligt under den tid intäkter av försäljningen ej var tillgängliga.

Man kommer därmed in på bolagets problem med finansieringen dels av anläggningar, dels av den löpande driften. Två skilda kreditkällor kom till användning för dessa ändamål.

Finansieringen av de fasta anläggningarna kom nästan uteslutande att ske med upplånat kapital. Genom Broms' egen bräckliga ekonomiska grundval (varom mera nedan) och hans ovilja att släppa in nya aktieägare med risk för minskat inflytande för honom själv, kom aktiekapitalet att under de första fem årens starka expansion förbli oförändrat. År 1896, då emellertid Broms' likviditet blivit stärkt, ökades aktiekapitalet till 6 milj. kr, dels genom en nyteckning å 2 milj. kr, dels genom utdelning av gratisaktier å 2 milj. kr till de gamla aktieägarna, varvid gruvornas värde uppskrevs med motsvarande belopp.

En viss grad av självfinansiering ägde också rum under de första åren av bolagets verksamhet genom att vinsterna fonderades till en sammanlagd summa av 1 milj. kr under åren 1892—1896.

Grundvalen för AGMs expansion var emellertid upplåningen, framför allt på obligationslånemarknaden. Lånen emitterades främst genom Stockholms Enskilda Bank och Stockholms Kredit- och Diskontoförening, vars ledare Ernest Thiel även i fortsättningen spelade en huvudroll vid bolagens finansiering. Genom Thiel ordnades ett amorteringslån år 1892 om 1½ milj. kr till 6% ränta. Följande år byggdes detta lån ut med ytterligare 1 milj. kr. År 1894 erhöll AGM ett obligationslån till 5% ränta om 2½ milj. kr, varmed 1 milj. av det gamla lånet konverterades och på våren 1895 konverterades samtliga lån mot ett nytt obligationslån om 4 milj. kr löpande med 5% ränta.¹⁾

Formellt korta lån men i realiteten med mycket lång löptid erhöll AGM för att finansiera den löpande driften i de svenska bankerna.

¹⁾ AGM t. Diskontoföreningen 22/6 1892 (G A). AGMs styrelseberättelse för år 1892. Obligationslånekontrakt 12/9 1894, 21/9 1895 (TGO A).

Som kreditgivare framstår främst Stockholms Enskilda Bank, Diskontoföreningen och Westerbottens Enskilda Bank. Av dessa lån har ett hos Westerbottensbanken sitt särskilda intresse. Vid årsskiftet 1893/94 erhöll AGM där en växelkredit mot säkerhet i nedfraktad och på Svartön utanför Luleå lagrad malm efter ett pris av kr 5,50 per ton malm. I samma mån malmen skeppades skulle lånet amorteras. Denna kredit blev en av de viktigare källorna till att erhålla driftskapital under den tid intäkter av malmförsäljningen ej stod till buds. Lånet hade karaktären av förskott. Under år 1895 omändrades det till ett obligationslån om maximalt 3 milj. kr med samma slags säkerhet och villkor.¹⁾

Gellivarebolaget vände sig också till den utländska marknaden för att täcka sitt behov av krediter och förskott. Härvid låg det nära till hands att utnyttja malmagenter och malmköpare. Under åren 1892—1894 erhöll bolaget en blankokredit hos sin holländske agent Jos de Poorter om 500 000 kr.²⁾ Sedan samarbetet med de Poorter brutits, inträdde även den nye ensamköparen för det viktigaste avsättningsområdet — Tyskland och Österrike — som långivare åt Gellivarebolaget. Det var Lübeckfirman L. Possehl & Co, som kunde erbjuda AGM dels en acceptkredit om 600 000 mark (ca 535 000 kr) med ständig omsättning, dels ett »Wintervorschuss». Detta innebar att Possehl lämnade AGM förskott under sex månader under senvintern och våren mot återbetalning under skeppningssäsongen i malmleveranser. För våren 1895 lämnades 600 000 mark och under de följande åren 400 000 mark.³⁾

Detta behov av krediter från de utländska malmköparna har också en annan sida. Det är uppenbart att AGM genom sitt kapitalbehov kom i en väsentligt försämrad förhandlingsposition, när malmförsäljningsavtalen skulle avgöras. Därmed följde en sämre lönsamhet för bolaget, vilket minskade möjligheter till självfinansiering och skapade förnyade kreditbehov.

¹⁾ AGM t. Westerbottens Enskilda Bank 17/12 1891, 2/1 1892, 9/11 1893 (G A). Westerbottens Enskilda Bank styrelseprotokoll 30/7, 10/10 1892, 21/12 1893, 24/9 1895 (SHB A). Obligationsslånekontrakt 21/9 1895 (TGO A). Gasslander, O., a. a. I, s. 145 f.

²⁾ AGM t. Disconto-Maatschappij 26/2 1892 (G A). Avtal AGM-Jos de Poorter 15/7 1892 (LKAB A).

³⁾ Finanzcontract 25/9 1894, Avtal om förskott 25/9 1894, Finanzvertrag und Vorschuss 8/5 1899, 6/12 1901 (TGO A).

Av den föregående framställningen har framgått hur AGM kom att pröva en rad olika finansieringsmöjligheter för att klara utbyggnaden av gruvfälten. Kapitalbehovet accentuerades ytterligare genom att bolaget år 1893 förvärvade aktiemajoriteten i LKAB.

LKAB hade grundats år 1890, sedan de enskilda ägandeintressena i Kiruna- och Luossavaaragruvorna kunnat förenas till ett aktiebolag. Aktiekapitalet, som sattes till tre miljoner kronor, balanserades av värdet på gruvorna. Vid den konstituerande stämman representerade majoren Robert Schough halva aktiekapitalet med 1 500 aktier. Året innan hade han emellertid sålt hälften av sina inmutningar till K. A. Wallenberg i Stockholms Enskilda Bank, varför rätteligen Schough och Wallenberg ägde 750 aktier var. En fjärdedel av aktierna ägdes av Alarik Ljunggrens sterbhus.¹⁾

Under 1890-talets första år arbetade LKAB på att få till stånd en järnvägsförbindelse till Ofoten. Detta motarbetades givetvis av Broms och AGM, som i LKAB såg en farlig konkurrent, vars framtidsutsikter tedde sig mycket ljusare än AGMs.²⁾

Då bolaget ej erhöll någon koncession på järnväg, blev Schough och Wallenberg alltmer benägna att realisera sina aktier i LKAB. I början av januari månad 1893 erbjöd sig Broms att till 70% kurs köpa sammanlagt 1 200 aktier av Schough och Wallenberg. Detta erbjudande accepterades. Av köpeskillingen betalades endast en ringa del kontant, medan största delen lämnades i reverser, som förföll till betalning under åren 1896—1902.³⁾ Av andra aktieägare förvärvade Broms ytterligare 600 aktier i LKAB. Samtliga aktier överlät Broms till parikurs till AGM, varför Broms torde ha gjort en betydande realisationsvinst.

LKABs kapitalbehov var emellertid, så länge någon järnvägsförbindelse inte blivit etablerad, helt obetydligt. Kostnader för försvars-

¹⁾ LKAB konstituerande bolagsstämma 18/12 1890 (LKAB A). Kontrakt K. A. Wallenberg—Robert Schough 12/10 1889 (Schoughs samling, Krigsarkivet). Gasslander, a. a. I, s. 141 ff.

²⁾ K. A. Wallenberg t. R. Schough 12/1, 21/1 1893 (SEB A). R. Schough t. C. Ljunggren 11/2 1893 (Schoughs samling Krigsarkivet).

³⁾ R. Schough t. K. A. Wallenberg 12/2 1893, kontrakt R. Schough—G. E. Broms 18/3 1893 (Schoughs samling, Krigsarkivet). Hos AGM bokfördes köpet i 1892 års böcker. AGMs huvudbok (TGO A).

brytning täcktes dels genom ett mindre lån i Stockholms Enskilda Bank, dels genom förlag av AGM. Först sedan beslut om järnväg fattats, blev kapitalbehovet hos LKAB akut.

AGMs tidigaste verksamhetsår kännetecknades sålunda av en stark expansion, som huvudsakligen kom att finansieras genom upplånade medel. Följande tabell ger en uppfattning om finansieringsstrukturen hos bolaget.

AGMs finansiering 1891—1897

(i 1 000 kr)

År	Eget kapital	Främmande kapital	Summa
1891	2 000	523	2 523
1892	2 182	3 916	6 098
1893	2 402	4 341	6 743
1894	2 619	6 370	8 989
1895	2 821	7 886	10 707
1896	7 105	8 049	15 154
1897	7 309	8 476	15 785

Källa: AGMs huvudböcker.

Anm. 1. Av aktieemissionen år 1896 på 4 milj. kr inbetalades endast 2 milj. kr, medan gratisemissionen utgjorde 2 milj. kr.

Det är uppenbart att den stora upplåningen medförde betydande räntekostnader för bolaget. Dessa motsvarade i runt tal 10% av intäkterna av den försålda malmen eller halva bruttovinsten. Den växande skuldbördan ingav sålunda betänkligheter.

Vad som bidrog till att AGMs kapitalbehov ytterligare förstärktes, var de investeringar i projekt, som låg något vid sidan av den egentliga malmbrytningen. Det gällde framför allt Norrbottens Malmförädlingsaktiebolag i Luleå. Detta företag, som startades på initiativ av Broms år 1896, byggde på principen att tillvarataga den fattigare mullmalmen i Gällivare. Genom separering av malmen erhöles ett koncentrat med hög järnhalt, samtidigt som man utvann en restprodukt, fosfat, som kunde säljas som gödningsämne. Bolagets aktiekapital, som uppgick till 300 000 kr och huvudsakligen ägdes av Broms, var alltför obetydligt för att trygga utbyggnaden. I stället fick AGM inträda som långivare,

vilket givetvis kom att anstränga AGMs finanser ytterligare. Fram till år 1898 höll sig emellertid Malmförädlingsaktiebolagets skuldsättning inom rimliga gränser, 1897 ca 500 000 kr — men nya och ökade krav skulle komma.¹⁾

För att trygga tillgången på byggnadstimmer och tegel inköpte AGM år 1897 Holmfors egendom, vilken liksom Malmförädlingsbolaget blev en förlustbringande affär för AGM.²⁾

¹⁾ Norrbottens MalmförädlingsAB konstituerande bolagsstämma 3/2 1896 (TGO A). Bolagets räkenskaper (LKAB A).

²⁾ AGM styrelseberättelse för år 1897. G. F. Broms' skrivelse till aktieägarna i AGM och LKAB 28/8 1901 (LKAB A). Även tryckt i Handlingar i tryckfrihetsmålet Wallenberg mot Sohlman, Sthlm 1901, s. 160 ff.

De stora obligationslånen år 1898

Vid 1890-talets mitt arbetade man inom LKAB på att erhålla en koncession på en järnväg från Kiruna till Ofoten. Koncessionsansökan blev avslagen, men problemet löstes genom att svenska riksdagen och norska stortinget år 1898 beslöt att bygga banan som statsbana. Som villkor härför krävdes dock att LKAB skulle styrka sig äga medel för att påbörja driften för en export om högst 1,2 milj. ton malm, avsedd att taga sin början 1902.

På sommaren 1897 träffades därför ett preliminärt avtal om ett obligationslån om 10 milj. kr mellan LKAB och ett bankkonsortium med Stockholms Enskilda Bank som ledare. Lånet skulle övertagas till 90% kurs och löpa med 5% ränta samt amorteras 1903—1922. AGMs borgen krävdes. Sedan statsmakterna beslutat sig för banan, blev lånet definitivt 21/6 1898. Av lånet skulle 1 500 000 kr deponeras hos en bank såsom förskottsrenta för tre år. Till svenska och norska staterna skulle överlämnas depositionsbevis å 2 750 000 kr som säkerhet för Ofotenbanan.¹⁾

LKABs 10-milj.-lån kom att medföra flera finansiella krissituationer för bolagen och Broms, personlig misstro mellan de berörda parterna och ett uppmärksammat tryckfrihetsmål mellan K. A. Wallenberg i Stockholms Enskilda Bank och Aftonbladets chefredaktör Harald Sohlman.²⁾

Under sommaren 1901 kom det nämligen till offentligheten att LKAB vid detta obligationslån erhållit största delen av likviden i form av ovidkommande värdepapper. Aftonbladet beskyllde härvid K. A. Wallenberg och Stockholms Enskilda Bank för att såsom ledare för bankkonsortiet ha påtvingat LKAB dessa papper. Detta förnekade Wallenberg och lät stämma Sohlman för missbruk av tryckfriheten. Då Gass-

¹⁾ Obligationslånekontrakt 15/6 1897, AGMs borgen 14/8 1897 (Broms' samling, assessor Robert Broms, Stockholm). Obligationslånekontrakt 21/6 1898 (TGO A). LKAB styrelseprotokoll 3/7, 10/8 1897 (LKAB A).

²⁾ Handlingar i tryckfrihetsmålet Wallenberg mot Sohlman utgifna af svaranden, Sthlm 1901. Gasslander, a.a. II, s. 98 ff.

landers framställning i dessa avseenden är motsägelsefull och han undviker att taga ställning till transaktionen,¹⁾ kan det vara motiverat att något dröja vid problemet, även om en slutgiltig lösning ej kan presenteras.

I samband med det preliminära obligationsavtalet på sommaren 1897 hade Broms gått med på att låta 300 aktier i AB Separator gå i avräkning på obligationslånet. Aktierna skulle övertagas till en kurs av 20 000 kr, som var så gott som realistisk vid denna tid.²⁾ Det innebar att 6 milj. kr skulle övertagas i form av värdepapper. Av de 300 Separatoraktierna hade största delen ägts av uppfinnaren och industrimannen Gustaf de Laval, vars ekonomiska ställning vid denna tid var vacklande. De Laval hade ett lån i Stockholms Enskilda Bank om 4 milj. kr mot säkerhet i 267 Separatoraktier. LKAB fick nu fortsätta att belåna 240 av aktierna i Stockholms Enskilda Bank efter 15 000 kr per aktie, d.v.s. 3,6 milj. kr. Diskontoföreningen utfäste sig emellertid att senast den 1 oktober 1899 återköpa 75 av de 240 aktierna till ett pris av 20 000 kr per aktie samt låta LKAB belåna resten av aktierna (165 stycken) till en kurs av 15 000 kr, om Stockholms Enskilda Bank skulle säga upp lånet.³⁾ Stockholms Enskilda Bank lät emellertid LKAB behålla krediten.⁴⁾

¹⁾ Handlingar i tryckfrihetsmålet Wallenberg mot Sohlman utgifna af svaranden, s. 3 ff. Gasslander a.a. I, s. 250 (Broms medgav »att engagera sitt företag i köp av Separatorpapper»), s. 251 (»Att LKABs förbindelse att motta likvid i Separatorpapper glömdes, förklaras av att den ej kom att tillämpas»), s. 271 (»LKAB hade av allt att döma bundit 6 000 000 kr i Separatoraktier»).

²⁾ AB Separator, vars aktiekapital var 2 milj. kr, var synnerligen framgångsrikt och förberedde under sommaren 1897 en fördubbling av aktiekapitalet genom en fondemission. AB Separator 1883—1908, Sthlm 1908, s. 64. Gasslander, a.a. I, s. 250. Börskursen på Separatoraktierna — vars nominella belopp var 1 000 kr — låg i mars 1897 på 19 400 kr, i mitten av juni på 17 500 kr, medan aktierna vid årsskiftet 1897/98 noterades till 8 600 kr (efter fondemission 1:1) och vid årsskiftet 1898/99 till 8 700 kr. Under senhösten 1900 sjönk kursen till 7 100 kr, vid vilken nivå den kvarlåg under 1901. Börstidningens och Affärsvärldens noteringar.

³⁾ LKABs lån om 3,6 milj. kr hos Stockholms Enskilda Bank 1/6, 6/9 1897, Stockholms Kredit- och Diskontoförening t. LKAB 15/6 1897 (Broms' samling). Gasslander, a.a. I, s. 243 f.

⁴⁾ Diskussionen under rättegången mellan K. A. Wallenberg och H. Sohlman rörde sig väsentligen kring problemet huruvida Stockholms Enskilda Bank »påtvingat» LKAB Separatoraktierna.

Enligt en framställning av Broms tvingades denne att mottaga värdepappren av E. Thiel och K. A. Wallenberg. Då LKAB behövde likvider, fick bolaget belåna

Sedan beslut om att bygga Ofoten-banan som statsbana blivit fattat, slöts det definitiva obligationsavtalet på sommaren 1898. Samtidigt utbyttes de 300 aktierna i AB Separator mot aktier för nominellt 2,4 milj. kr och obligationer för 3,6 milj. kr i Förenade Separatorintressenters AB.¹⁾ Därtill mottog LKAB ytterligare värdepapper i avräkning på obligationslånet. Det gällde nominellt 1 150 000 kr preferensaktier i Trollhättans Elektriska KraftAB.²⁾ Dessa aktier mottogs från Diskon-

de 240 aktierna hos Stockholms Enskilda Bank den 1/6 1897, medan obligationsavtalet slöts den 15/6. Lånesumman 3,6 milj. kr motsvarade Stockholms Enskilda Banks andel i obligationslånet (4 milj. kr minus kapitalrabatten på 10%). Broms' skrivelse till aktieägarna i LKAB 28/8 1901 (LKAB A). Även tryckt i Handlingar i tryckfrihetsmålet Wallenberg mot Sohlman, s. 160 ff.

K. A. Wallenberg framhöll, att han fått kännedom om LKABs förvärv av värdepapperen först sedan denna transaktion var avslutad och efter obligationsavtalet 15/6 1897. Han hade då övervägt att riva upp hela lånet men föredragit att låta saken bero, särskilt som han räknade med att aktierna skulle realiseras till sitt fulla värde. Enligt Wallenberg löstes de Lavalns lån hos banken den 4/9 1897 och ersattes av LKABs. På begäran av de Laval och LKAB daterades överlåtelsen den 1/6 1897, alltså före obligationslånet. Som stöd för sin uppfattning kunde Wallenberg åberopa intyg från E. Thiel. Dessutom kunde han förete en skrivelse från Broms till LKAB, daterad den 20/9 1901, vari Broms förklarade att vissa av värdepapperen — aktier i Förenade Separatorintressenters AB — tillförts bolaget genom uppgörelse med Broms själv, och att denne var villig att ersätta den förlust, som kunde drabba bolaget vid en eventuell realisation av dessa papper. Som senare i föreliggande framställning skall visas, tillkom Broms' skrivelse under exceptionella förhållanden och den var en förutsättning för att AGM skulle kunna undgå en konkurs och Broms rädda sin egen ställning (Handlingar i tryckfrihetsmålet Wallenberg mot Sohlman, s. 51 ff, 63 f).

Med tillgängligt källmaterial kan man ej avgöra Stockholms Enskilda Banks roll vid LKABs förvärv av värdepapperen 1897. Man bör dock inte betrakta transaktionen år 1897 i ljuset av den försämring värdepapperen år 1901 genomgått. År 1897 hade de nära nog sitt fulla värde. Frågan, som inte låter sig besvaras, blir snarare varför Broms inte då kom att realisera papperen.

¹⁾ Stockholms Kredit och Diskontoförening t. LKAB 18/6 1898, intyg av K. Tillberg 23/6 1898, LKAB t. Stockholms Enskilda Bank 23/6 1898 (Broms' samling). Förenade Separatorintressenters AB bildades på sommaren 1898 som ett holdingbolag med 1 200 aktier i AB Separator, förvärvade från de Laval. Med ett aktiekapital om 3 milj. kr hade bolaget ett obligationslån om 7,2 milj. kr och ett reverslån om 1,8 milj. kr. De kursänkningar, som inträdde på Separator-aktierna kom att särskilt drabba aktierna i Förenade Separatorintressenters AB.

²⁾ Trollhättans Elektriska KraftAB bildades på våren 1898 och var liksom Förenade Separatorintressenters AB ett försök att rädda de Lavalns affärer. Bolaget, som hade ett aktiekapital om 5 milj. kr, blev helt utan framgång. Svenska staten

toföreningen utan medverkan av Stockholms Enskilda Bank. I samband med detta köp förband sig Diskontoföreningen att LKAB skulle få belåna Trollhätte-aktierna till 75% kurs i banken efter år 1900 under minst tre år. Därtill skulle LKAB få ett lån i banken om 1 milj. kr mot säkerhet i nominellt 1,2 milj. kr aktier i Förenade Separatorintressenters AB.¹⁾ Köpet av aktier i Förenade Separatorintressenters AB synes ha varit av provisorisk karaktär. Det blev definitivt i och med att Ernest Thiel förmedlade ett större lån till Broms och ett stort malmförsäljningskontrakt i början av år 1900 (nedan sid. 25).²⁾

Av de 3,6 milj. kr obligationer i Förenade Separatorintressenters AB belånades 2 750 000 kr till nominella värdet i Stockholms Enskilda Bank. Detta lånebelopp deponerades i banken och depositionsbevisen härför lämnades till svenska och norska staten som säkerhet för järnvägen.

En del av de värdepapper LKAB erhållit övertogs av AGM.³⁾ De erhållna värdepapperen, sammanlagt 7 150 000 kr, genomgick under de följande åren en väsentlig försämring och kunde ej utan stor förlust realiseras. De som vann på att malmbolagen övertog dessa värdepapper synes ha varit de Laval och hans finansiär Ernest Thiel. För Stockholms Enskilda Bank var det också en fördel att få LKAB som låntagare i stället för de Laval. Förhållandet mellan bröderna Wallenberg och Thiel skärptes emellertid och skulle snart leda till en fullständig brytning.⁴⁾

bestred omedelbart bolagets rätt till vattnet vid Trollhättan. Gasslander, a. a. I, s. 221, 250.

¹⁾ Stockholms Kredit- och Diskontoförening t. LKAB 18/6 1898 (Broms' samling).

²⁾ E. Thiel t. G. E. Broms 31/7 1901 (Broms' samling).

³⁾ I detta sammanhang bör de inbördes transaktionerna mellan AGM och LKAB klargöras. AGMs kapitalrabatt på obligationslånet år 1895 om 400 000 kr hade påförts LKAB som en skuld till AGM. Genom att AGM dessutom utförde vissa arbeten åt LKAB växte denna AGMs fordran år 1898 till 1,7 milj. kr. Detta år transporterades från LKAB till AGM Fören. Sep.- och Trollhätte-aktier till ett värde av 3 550 000 kr, varför i stället LKAB fick en fordran på AGM med 1,8 milj. kr. Följande år, 1899, återfördes 2 399 000 kr Fören. Sep.-aktier till LKAB, medan AGM i stället övertog 750 000 kr Fören. Sep.-obligationer. Under detta år presenterade AGM också en räkning på nära 1,6 milj. kr för förluster AGM gjort på malmförsäljningar, nödvändiga för att skaffa LKAB en kundkrets. Härigenom samt genom diverse försträckningar fick AGM en fordran på LKAB den 31/12 1899 om 1,7 milj. kr.

⁴⁾ Gasslander, a. a. I, s. 250, 253, II, s. 130.

Under år 1898 erhöil även AGM genom Stockholms Enskilda Bank m.fl. banker ett obligationslån om 10 milj. kr, varav 4 milj. kr — ej 7, som Gasslander felaktigt angivit — användes till konvertering av äldre obligationslån. AGMs lån övertogs till 95% kurs och löpte med 4½% ränta. Lånet skulle amorteras 1899—1923.¹⁾

De båda malmbolagen erhöil sålunda tillsammans 20 milj. kr i obligationslån. Härav utgick dock endast en mindre del i kontant likvid. En sammanställning av de båda lånen visar följande resultat:

Konvertering av AGMs äldre obligationslån	4 000 000 kr
Kapitalrabatt å båda lånen	1 500 000 kr
Förskottsränta å LKABs lån	1 500 000 kr
Värdepapper	7 150 000 kr
	<u> </u>
	summa 14 150 000 kr
Kontant likvid	5 850 000 kr
	<u> </u>
	summa 20 000 000 kr

Av värdepapperen fick 2 750 000 kr deponeras som säkerhet för Ofotenbanan, medan resten, eller 4,4 milj. kr var belåningsbara. Om bolagen kunde belåna dessa till 75% av sitt värde, eller 3,3 milj. kr, kunde de båda bolagen sammanlagt disponera över drygt 9 milj. kr i nytt kapital.

Detta var otvivelaktigt ett betydande belopp. Det var emellertid osäkert om det skulle kunna täcka de investeringar, som förestod. I Kiruna och Narvik skulle gruvor och hamn utbyggas för en export på över 1 milj. ton malm per år. Dessutom stod AGM inför en synnerligen kapitalkrävande omläggning av driften i Malmberget, då bolaget vid denna tid fick påbörja underjordsbrytning i en del av gruvorna.

En del av de upplånade medlen kom dessutom till användning inom områden, som endast gränsade till bolagens egentliga verksamhet. Ovan har omtalats Norrbottens Malmförädlingsaktiebolag i Luleå, vars utbyggnad fick finansieras av AGM. AGM engagerade sig ytterligare i Malmförädlingsbolagets verksamhet genom att av Broms under åren 1898—1899 förvärva aktier i bolaget för nominellt 290 000 kr till en kurs av 119,5%. Dessutom växte bolagets skuld till AGM, som år 1897 hade varit 500 000 kr, till över 1 milj. kr år 1898, 1,9 milj. kr år 1899 och 2,3 milj. kr år 1900. AGM hade då satt in sammanlagt 2 684 000 kr i Malmförädlingsbolaget, vars verksamhet gick med stor förlust, trots att AGM avytttrade sin malm till bolaget på fördelaktiga villkor.

¹⁾ Obligationslånekontrakt 18/6 1898 (TGO A). Gasslander, a. a. I, s. 249.

AGM företog också investeringar inom ett annat område med direkt anknytning till malmexporten, nämligen sjötransporten av malm. Från England inköpte Broms år 1898 tre malmångare och bildade ett aktiebolag, Rederiaktiebolaget Luleå-Ofoten, med ett aktiekapital om 1 milj. kr, motsvarande ångarnas värde. Denna investering finansierades helt genom AGMs obligationslån.¹⁾

Då AGM hade att på sitt obligationslån betala 500 000—600 000 kr i ränta och amortering per år och prisstegringar fördyrade exploateringen av Kirunagruvorna och omläggningen av driften vid Malmberget, kom vid sekelskiftet nya kapitalbehov att med styrka göra sig gällande för bolagen. Sedan 1896 började AGM också företaga utdelning till aktieägarna av vinsten. Under åren 1896—1900 delade bolaget ut 1 360 000 kr i stället för att fondera detta belopp och därigenom stärka den ekonomiska ställningen.

¹⁾ AGM t. Stockholms Enskilda Bank 27/12 1898, G. E. Broms' skrivelse till aktieägarna i AGM och LKAB 28/8 1901 (LKAB A). Även tryckt i Handlingar i tryckfrihetsmålet Wallenberg mot Sohlman, s. 165.

G. E. Broms' finansiella ställning

Som ovan i ett flertal situationer framgått, är det av stor vikt att känna till G. E. Broms' personliga finanser, eftersom dessa ofta var avgörande för de finansieringsmöjligheter bolagen prövade. Broms' personliga ekonomi är dock svårbedömd.

Son till en handlande i Stockholm kom Broms i unga år till Norrland och arbetade i trävarufirman Bergman, Hummel & Co. Åren 1879—1882 var han firmans prokurist i Stockholm. År 1889 startade han sågverket Blankaholm vid Västervik. När Broms gick med i AGMs bildande, var hans förmögenhet i förhållande till dessa affärers omfattning obetydlig, och för att öka sitt aktieförvärv i AGM måste han företaga betydande upplåning, vilken kom till stånd tack vare David Hummels borgen. Vid sin död år 1892 hade Hummel tecknat borgen å Broms' banklån för 1,1 milj. kr.¹⁾

Broms' främsta kreditgivare var Westerbottens Enskilda Bank, som också var AGMs bankförbindelse. Till Broms' större krediter i denna bank hörde ett lån 1894 om 800 000 kr mot in-teckning i Blankaholms sågverk. I samband med aktieteckningen i AGM av 1896 fick Broms i Westerbottensbanken låna 364 000 kr och hans bröder och svåger — samtliga aktieägare i AGM — sammanlagt 600 000 kr. Broms' köp av aktier i LKAB — år 1898 hade han 730 — finansierades också genom lån i banker. På hösten 1898 var Broms' lånesumma i Westerbottensbanken 2,3 milj. kr, varav 800 000 kr för Blankaholmsaffären och 1,5 milj. kr mot säkerhet i AGM-aktier. Banken vägrade emellertid nu att låta Broms komma i åtnjutande av så stora lån och uppsade 1 milj. kr av 1,5 milj. kr-kredit.²⁾

¹⁾ Bouppteckning efter David Hummel (Stockholms Stadsarkiv, Stockholm). Se även Lazarus (pseud. för Lindahl, Carl F.) Svenska miljonärer, X, Gustaf Emil Broms. Boëthius, Bertil, artikel G. E. Broms i SBL. Broms sålde Blankaholm år 1899.

²⁾ Westerbottens Enskilda Bank styrelseprotokoll 1/8 1892, 4/10 1894, Avdelningskontorets i Stockholm protokoll 20/10 1893, 25/9 1894, 11/9, 30/10 1896, 29/6 1897, 26/9 1898 (SHB A). Under år 1892 erhöll Broms ett lån i Härnösands Enskilda Bank, men detta var för AGMs räkning, Härnösands Enskilda Bank styrelseprotokoll 10/6, 17/6 1892 (SHB A).

I detta läge kom Broms att vända sig till Christianstads Enskilda Bank med begäran om krediter. Christianstadsbanken hade deltagit i både AGMs och LKABs obligationslån av år 1898 men trädde nu in som Broms' personliga långivare. Mot att Broms kunde tillförsäkra banken, att Gellivarebolagets utländska valutor skulle säljas genom banken, erhöll han ett lån på 2 milj. kr mot säkerhet i AGM-aktier och livförsäkringsbrev.¹⁾

Broms hade sålunda liksom de båda malmbolagen under år 1898 reglerat sina krediter. Med Christianstadsbanken hade han etablerat en fast förbindelse. Men snart skulle nya orosmoln dyka upp.

¹⁾ Christianstads Enskilda Bank styrelseprotokoll 8/10 1898 (SHB Hälsingborg A).

Nya krediter vid sekelskiftet

År 1898 hade både AGMs och LKABs finansiella resurser stärkts. Det omfattande investeringsprogram, som gruvbolagen stod inför, kom emellertid mycket snart att kräva ytterligare kapitaltillskott. Två kreditinstitut kom därvid att spela en dominerande roll och efter hand också vinna inflytande över bolagens administration, nämligen Stockholms Enskilda Bank och Christianstads Enskilda Bank.

Som ovan nämnts hade Broms erhållit ett större personligt lån i Christianstadsbanken under hösten 1898. Vid samma tillfälle erhöll också AGM en växelkredit i banken om 1,4 milj. kr. Ett år senare omändrades denna kredit i banken på så sätt att AGM erhöll ytterligare 1 milj. kr i lån. Den sammanlagda lånesumman hos Christianstadsbanken om 2,4 milj. kr deponerades i banken. De erhållna depositionsbevisen deponerade AGM så i Westerbottensbanken såsom hypotek för obligationslånet av år 1895, vars ursprungliga hypotek varit lagrad malm på Svartön. Det på så sätt frigjorda malmlagret kom AGM att använda såsom säkerhet vid lån, som bolaget erhöll hos Norrbottens Enskilda Bank. Om detta malmhypotek skulle strid sedermera uppstå. Gentemot Christianstadsbanken fick AGM förbinda sig att inte säga upp depositionen — för den händelse man fann det fördelaktigare att ånyo ha malm som hypotek för obligationslånet i Westerbottensbanken — snabbare än bolaget amorterade lånet, eller med 300 000 kr per år.¹⁾

Christianstadsbanken kom emellertid att ytterligare engagera sig i Gellivarebolagets och Broms' finansiering. I februari månad 1900 erhöll Broms 1 milj. kr i lån och hans samlade skuldsättning hos Christianstadsbanken uppgick nu till 3 milj. kr. Även AGMs lån ökades med 1 milj. kr till 3,4 milj. kr. Tillsammans hade nu Christianstadsbanken lämnat 6,4 milj. kr, som skulle löpa t.o.m. 1904. Med dessa nya lån

¹⁾ Christianstads Enskilda Bank styrelseprotokoll 28/10 1899 (SHB Hälsingborg A). Bank AB Stockholm-Öfre Norrland (tidigare Westerbottens Enskilda Bank) Stockholmskontoret protokoll 13/11 1899 (SHB A). AGM t. Bank AB Stockholm-Öfre Norrland 12/3 1901 (G A). Odaterad PM av Broms (Broms' samling).

följde emellertid vissa villkor. AGM och Broms skulle nämligen till pari kurs övertaga 2 milj. kr Bergslagsbaneobligationer, alltså motsvarande den nya lånesumman. Christianstadsbanken innehade 12,5 milj. kr av dessa obligationer, vars kursvärde hade fallit. Under år 1901, när banken med stor förlust realiserade obligationerna till 89%, var denna försäljning en starkt bidragande orsak till bankens rekonstruktion.

Det var givetvis för att något lätta på sitt stora innehav, som Christianstadsbanken lät Broms och AGM övertaga Bergslagsbaneobligationerna, vilka dock med bankens medverkan skulle kunna belånas; det kom för AGMs del att ske hos Hambro & Son i London.¹⁾

Tack vare Christianstadsbankens svårigheter och Broms' medgivande att belasta Gellivarebolaget med ytterligare ett parti sekunda värdepapper, blev bolagets finansiella ställning — åtminstone för tillfället — tryggad.

Ovan har framgått huru AGM mycket snart efter det stora obligationslånet av 1898 fick söka nya kreditkällor. Det samma blev fallet med LKAB, vars kreditbehov var stort genom anläggningsarbetena i Kiruna och Narvik och som ytterligare accentuerades genom prisstegringen vid sekelskiftet. För LKABs del skulle emellertid kreditvillkoren ställa sig betydligt hårdare än för AGM.

Under hösten 1899, mindre än 1½ år sedan 10 milj. kr beviljats, började Broms undersöka möjligheterna för ett nytt lån åt bolaget. Av hans förslag och utkast framgår att han var fullt medveten om svårigheterna. Genom en bestämmelse i obligationslånekontraktet 1898 var bolaget förhindrat att utan bankkonsortiets medgivande upptaga ett nytt obligationslån. I första hand kom därför Broms att vända sig till Ernest Thiel och till Stockholms Enskilda Bank. Härvid diskuterades möjligheterna av en kombination av en kredit och ett större malmförsäljningsavtal.²⁾

Underhandlingarna mellan Broms, Thiel och bröderna Wallenberg ledde fram till ett avtal, daterat den 4 januari 1900. För detta lån —

¹⁾ Christianstads Enskilda Bank styrelseprotokoll 12/2 1900 jämte bilagor (SHB Hälsingborg A). Broms' PM (Broms' samling). AGM t. Hambro & Son 21/12 1900 (G A).

²⁾ G. E. Broms t. Ernest Thiel 27/10 1899, G. E. Broms t. Stockholms Enskilda Bank 27/10 1899 (Broms' samling). G. E. Broms t. K. A. Wallenberg 21/10 1899 (SEB A).

kallat LKABs »franska kredit» — har Gasslander lämnat en fyllig redogörelse, varför här endast skall lämnas de viktigaste uppgifterna samt en komplettering till Gasslanders framställning.¹⁾

Kreditens innebar, att LKAB under åren 1900—1903 successivt skulle tillföras 6 milj. kr, vilka skulle amorteras 1905—1908. Som säkerhet gällde AGMs borgen samt LKABs innehav av aktier i Förenade Separatorintressenters AB och i Trollhättans Elektriska Kraft AB. Denna dåliga säkerhet bidrog till de hårda lånevillkoren. Av krediten, som löpte med 5% ränta och 2% kommission, svarade Banque de Paris och Stockholms Enskilda Bank för halva beloppet vardera. I Stockholms Enskilda Banks andel ingick emellertid Diskontoföreningen med en tredjedel. Som extra provision skulle bankerna erhålla ett malmöre, som senare ändrades till förskrivningar till bankerna om 2,4 milj. kr. Som en speciell ersättning för sitt arbete och sin hjälp erhöll Stockholms Enskilda Bank LKABs förskrivningar om 800 000 kr. Den sammanlagda ersättningen till bankerna 3,2 milj. kr, d.v.s. 54% av lånesumman, löpte med 5% ränta och skulle erläggas 1905—1912.²⁾

LKAB tvingades dessutom till ytterligare ersättningar av provisionskaraktär. Dessa — av Gasslander förbisedda — innebar, att LKAB av den kvantitet, som översteg 2 milj. ton exporterad malm per år, skulle till Stockholms Enskilda Bank utbetala ett malmöre om 20 öre per ton malm och till Diskontoföreningen 10 öre per ton malm.³⁾

LKAB fick vidare förbinda sig att fördubbla sitt aktiekapital till 6 milj. kr. De gamla aktieägarna skulle härvid ha rätt att till pari teckna ny aktier. Varken Broms eller AGM hade medel att teckna sin berättigade andel. Genom K. A. Wallenberg fick Broms låna 500 000 kr och AGM 1,8 milj. kr till aktieteckningen. Aktierna skulle inbetalas genom depositionsbevis, som först fick lyftas sedan krediten om 6 milj. kr var tagen i anspråk. Under åren 1905—1906 skulle Broms och AGM ha rätt att av Stockholms Enskilda Bank återköpa sina aktier, Broms

¹⁾ Gasslander, a.a. I, s. 270 ff. Den äldre uppfattningen om lånets karaktär hos Sundbom, I., a.a. s. 236 f.

²⁾ Kontrakt 4/1—15/1 1900, samt avtal om särskild säkerhet 4/1 1900 (LKAB A). Stockholms Diskontobank t. Stockholms Enskilda Bank 23/1 1900, Kontrakt Stockholms Enskilda Bank—Stockholms Diskontobank 1/2 1900 (SEB A).

³⁾ LKABs utfästelse om malmöre till Stockholms Enskilda Bank och Diskontoföreningen 4/1 1900 (LKAB A).

till nominella priset, men AGM till ett pris av 3,8 milj. kr, ett pris, som med 2 milj. kr översteg lånesumman.¹⁾

Förutom dessa medgivanden av finansiell natur från Broms' sida fick han i avtal med K. A. Wallenberg förbinda sig att avgå som VD i LKAB till förmån för en Stockholms Enskilda Banks man — Arvid Lindman. Dessutom skulle regeringen ha rätt att insätta ett ombud i LKABs styrelse.²⁾

I både finansiella och administrativa avseenden hade Broms tvingats till reträtt i fråga om LKAB. Till priset av ett kraftigt inflytande för Stockholms Enskilda Bank över LKABs skötsel och betungande provisioner tillfördes bolaget finansiella resurser för att kunna genomföra de planerade investeringarna.

Som ovan framskyntat hade Broms under hösten 1899 vissa planer på att kombinera en större kredit med malmförsäljningsavtal. Vid denna tid hade Lübeckfirman L. Possehl & Co ensamrätten för malmförsäljningar på Tyskland och Österrike, de alldeles dominerande avsättningsmarknaderna. Den Possehlska firman hade förbundet sig att av AGM och LKAB tillsammans köpa 1 milj. ton malm per år fr.o.m. år 1903. Av denna kvantitet skulle hälften skeppas över Narvik.³⁾

LKABs kontrakt med svenska staten rörande järnvägen till Ofoten stadgade bl.a. att LKAB skulle betala ränta på järnvägens anläggningskapital med 3,8% samt alla drifts- och underhållskostnader. Den högsta kvantitet LKAB fick sända med järnvägen var 1,2 milj. ton malm per år.⁴⁾ Detta innebar, att ju större kvantiteter malm, som sändes med järnvägen alltintill 1,2 milj. ton, desto lägre skulle transportkostnaden per ton bliva.

AGMs export under 1890-talets slut hade uppgått till 800 000—900 000 ton per år. Sedan även Kirunagruvornas export kommit igång 1903, kunde man sålunda räkna med en export av minst 2 milj. ton. I de med Possehl gällande kontrakten stadgades ett köp av 1 milj. ton malm per år från de båda bolagen fr.o.m. år 1903, alltså endast

¹⁾ Avtal G. E. Broms—K. A. Wallenberg 4/1 1900 (Broms' samling). AGM t. K. A. Wallenberg 22/9 1900 (G A). Gasslander, a.a. I, s. 277 ff.

²⁾ Gasslander, a.a. I, s. 275 ff.

³⁾ Kontrakt AGM, LKAB—L. Possehl & Co 27/11 1898, vollzogen 14/4 1899 (TGO A).

⁴⁾ Kontrakt Kungl. Maj:t—LKAB 2/7 1898 (LKAB A). (Tryckt i Teknisk-ekonomisk redogörelse för anläggningen af statsbanan Gellivare—Riksgränsen, s. 6 ff, Sthlm 1903).

50% av den beräknade exporten. Posschls malmmarknad, Tyskland och Österrike, hade under 1890-talet svarat för ca 80% av AGMs export.

Mot denna bakgrund var Broms' strävan att trygga malmens avsättning på andra håll naturlig. Broms oroades också under sommar- och höstmånaderna 1899 av ett allvarligt försök från vissa tyska malmkonsumenters sida att förvärva egna gruvor i Sverige för att härigenom trygga sin försörjning av järnmalm. Det var ett konsortium av tyska stålverk, varav flera hörde till AGMs allra största kunder, som förde förhandlingar med ägaren till Svappavaara gruvor i Norrbotten, Gustaf Thisell om ett köp av dessa gruvor. Broms lyckades dock förhindra att sistnämnda projekt genomfördes genom att erbjuda hyttkonsortiet stora kvantiteter malm under en längre tidsperiod till för köparna förmånliga villkor mot det att konsortiet avstod från förvärv av svenska gruvor.¹⁾

Genom Ernest Thiels bemedling förhandlade Broms med Norddeutsche Bank i Hamburg, som fungerade som de tyska hyttornas representant. I början av februari år 1900 slöts ett avtal rörande försäljning av Gällivare- och Kirunamalm om 510 000 ton per år 1903—1904 och 865 000 ton per år 1905—1912. Försäljningsvillkoren visade sig bliva mycket ogynnsamma för de svenska bolagen.²⁾

I samband med detta försäljningskontrakt erhöll Broms ett personligt lån i Norddeutsche Bank om 2,2 milj. kr. Lånet, som löpte med den tyska riksbankens lombardränta, skulle återbetalas år 1904. Som säkerhet fick Broms lämna aktier i LKAB och AGM. Dessutom krävdes Diskontoföreningens borgen. Enligt en initierad bedömare bidrog Broms' kapitalbehov till kontraktets tillblivelse.³⁾

Som ersättning för sina tjänster erhöll Thiel en revers om 1 milj. kr. Dessutom blev bolagens förvärv av aktier i Förenade Separator-

¹⁾ Hoesch AG, Protokolle der Verwaltungsratssitzungen 1/6, 10/8, 31/10 1899 (Hoesch AG arkiv, Dortmund).

²⁾ Kontrakt Lappmarkens Grufintressenters AB, AGM, LKAB—Hoerde, Hoesch, Phönix, Union, Königs-Laura-Hütte 3/2 1900, Kontrakt Lappmarkens Grufintressenters AB, AGM, LKAB—Norddeutsche Bank 3/2 1900 (LKAB A). Grängsbergs GrufveAB t. Wm H. Müller 12/2 1900 (G A). TGO styrelseprotokoll 3/10 1902 (TGO A).

³⁾ G. E. Broms' skuldförbindelse till Norddeutsche Bank 7/2 1900 (LKAB A). Lombardräntan låg 1% över växeldiskontot. Wm H. Müller t. Grängsbergs GrufveAB 8/2, 12/2 1900 (G A). Varken TGO eller Müller synes ha haft kännedom om den verkliga orsaken till hyttekontraktets tillblivelse — de tyska hyttornas strävan att förvärva Svappavaara.

intressenters AB nu definitivt. I samband härmed fick också Broms till Diskontoföreningen erlägga vissa avgifter för att de lån Förenade Separatorintressenters AB hade i Diskontoföreningen inte skulle bli uppsagda.¹⁾

Genom betydande eftergifter hade Broms tryggt gruvbolagens avsättning av malm samtidigt som han personligen erhållit en mycket stor kredit i Norddeutsche Bank. Som tidigare framgått, hade Westerbottens Enskilda Bank och Härnösands Enskilda Bank till en början hört till Broms främsta kreditgivare. Dessa efterträddes emellertid 1898 av Christianstads Enskilda Bank (ovan sid. 20, 21). Även i Ernest Thiels bank, Stockholms Kredit- och Diskontoförening — senare Stockholms Diskontobank — erhöll Broms krediter. Sammanlagt torde hans lån under åren 1900—1901 ha uppgått till minst 6 milj. kr.

Det är givetvis av intresse att känna till hur Broms placerade sina upplånade medel. Med tillgängligt källmaterial kan detta tyvärr endast ofullständigt belysas. Viktigast var självfallet hans förvärv av aktier i Gellivare- och Kirunabolagen. Vid stämman i AGM år 1897 stod Broms antecknad för 3 088 aktier à 1 000 kr, varav han dock erhållit 827 i gratisemissionen 1896. Vid samma tid registrerades hans innehav i LKAB till 730 aktier à 1 000 kr.²⁾ Broms intresserade sig även för andra gruvor i Norrbotten. Sålunda förvärvade han inmutningsrätter i Mertainens och Ekströmsbergs järnmalmfält och i Sjangeli kopparmalmfält. Vad Broms kan ha betalt för dessa fyndigheter undandraget sig bedömande. De båda förra gruvorna sammanfördes så småningom i Mertainens GrufAB med ett aktiekapital om 5 milj. kr — naturligtvis alldeles orealistiskt, medan Sjangeli ABs aktiekapital angavs till 3 milj. kr, vari Broms vid sin död år 1903 ägde nom. 1,6 milj. kr.³⁾ Utgifterna för denna verksamhet tycks emellertid ha täckts genom Broms' lån i Christianstadsbanken.

Broms visade också ett stort intresse för jordbrukets utveckling i Norrbotten och anlade mönsterjordbruk. Vidare understödde han en

¹⁾ E. G. Broms t. styrelsen för AGM 8/11 1902, bilagt AGMs styrelseprotokoll 11/11 1902 (TGO A). Ernest Thiel t. G. E. Broms 31/7 1901 (Broms' samling). PM av C. Jansson (Diskontobanken) 29/1 1901 (SEB A).

²⁾ AGM bolagsstämma 29/5 1897 (TGO A). LKAB bolagsstämma 29/5 1897 (LKAB A).

³⁾ Boupppteckning efter G. E. Broms (Stockholms Stadsarkiv), tryckt i Lazarus, Svenska miljonärer, X.

rad naturvetenskapliga institutioner och expeditioner. Viktigare var dock Broms' engagemang i TidningsAB Sverige (Svenska Dagbladet). Under år 1898 förvärvade han av Ernest Thiel aktiemajoriteten i tidningen. Huruvida även detta köp skett i samband med bolagens obligationslån samma år kan med bevarat källmaterial inte sägas. Det har sagts att Thiel gjorde en bra affär. Genom nyemissioner steg Tidningsbolagets aktiekapital till 900 000 kr, varav Broms ägde en alldeles dominerande andel (1901 850 000 kr). Genom att Broms tillsköt kapital stabiliserades tidningens ekonomi. Broms' intresse för tidningens skötsel betraktas dock som ringa.¹⁾ Slutligen placerade Broms också vissa medel i fastigheter samt i diverse aktier och obligationer.²⁾

Det kan ligga nära till hands att förmoda, att Broms' stora lån i Norddeutsche Bank i början av år 1900 skulle användas till aktieteckningen i LKAB. Så blev emellertid inte fallet, utan Broms lånade härtill i Stockholms Enskilda Bank. Även i de följande uppgörelserna mellan bankerna och de båda gruvbolagen ingick lån åt Broms som väsentliga led i transaktionerna.

¹⁾ Andersson, Ivar, Svenska Dagbladets Historia 1884—1940, I, Sthlm 1960, s. 160 ff. Andersson, Ragnar, Svenska Dagbladet och det politiska livet 1897—1918, Uppsala 1952, s. 33 ff.

²⁾ Bouppteckning efter G. E. Broms (Stockholms Stadsarkiv), tryckt i Lazarus, Svenska miljonärer, X.

Ökat inflytande för kreditgivarna

I början av år 1900 hade både Broms personligen och hans båda gruvbolag tillförts väsentliga resurser i form av nya krediter — om än på hårda villkor. Att bolagen ånyo gled in i en krisperiod — mindre än ett år senare — berodde på att de långivande bankerna kände sig osäkra på och krävde insyn i de förändringar, som vidtogs i bolagens förhållande till varandra och till Broms.

Vid underhandlingar med kreditinstituten på hösten 1899 förstod Broms, att förutsättningen för ytterligare krediter till LKAB måste bli ett tillmötesgående från hans sida i fråga om bolagets administration. För att fortfarande äga bestämmanderätt över den viktigaste delen av LKABs verksamhet — malmförsäljningen — lät Broms LKABs bolagsstämma bekräfta, att all försäljning av bolagets malm skulle ske genom Gellivarebolaget, vilket Broms räknade med att kunna behärska även i fortsättningen. Med kontroll över försäljningen följde ökade möjligheter till krediter och förskott från utlandet.¹⁾

På hösten 1898 hade Broms för att sammanföra sina inmutningar i Norrbotten i en administrativ enhet bildat ett bolag, Förenade Grufintressenters AB, vars aktiekapital angavs till 3 milj. kr. Detta bolag ändrade år 1900 namn till Lappmarkens Grufintressenters AB.²⁾ Sedan Broms under år 1900 fått frånträda ledningen inom LKAB och måst lämna posten som styrelsens ordförande, kunde det förväntas, att LKAB skulle säga upp sitt försäljningsavtal med AGM. För att motverka detta lät Broms AGM sälja sin egen produktion och som representant för LKAB hela detta bolags produktion till Lappmarkens Grufintressenters AB för tiden 1900—1912 till ett fast pris av kr 7,65 per ton fob. Detta pris låg vida under det pris AGM erhållit under hela 1890-

¹⁾ LKAB bolagsstämma 30/6 1899 (LKAB A).

²⁾ Under sommaren 1901, då Broms sökte sälja aktier i Lappmarksbolaget (se nedan sid. 34) ökades aktiekapitalet successivt från 3 till 35 milj. kr, vilket uppenbart inte inbetalts. Lappmarksbolaget upplöstes 1903, sedan TGO förvärvat Norrbottensgruvorna (Kungl. Patent- och Registreringsverket, Stockholm, aktnr 3 758).

talet och skulle sålunda medföra att vinsterna av LKABs och AGMs malmexport skulle gå dessa bolag förbi. Dessutom tillförsäkrades Broms en rojalty på den försålda malmen med 10 öre per ton.¹⁾

Ytterligare en åtgärd — avsedd att gynna AGM på LKABs bekostnad — vidtog Broms under år 1899. För de försäljningar AGM gjort för att introducera LKAB på marknaden hade AGM måst bryta och skeppa en större kvantitet än som varit lämpligt för bolagets ekonomi. Med denna motivering påfördes LKAB en skuld om 1 579 000 kr till AGM (jmf sid. 16 not 3).

Mot bakgrund härav var det naturligt att man inom Stockholms Enskilda Bank, som främst finansierade LKAB, blev benägen att taga i med hårdhandskarna. Christianstadbanken, vars ställning var kritisk, betraktade Broms' och AGMs lån som ett osäkerhetsmoment och var beredd att vidtaga åtgärder för att trygga sin ställning vis-à-vis Broms och bolaget.

I januari månad 1901 sökte Marcus Wallenberg samla bankerna till en gemensam aktion.²⁾ Den 1 februari slöts ett avtal, varigenom bankernas förhållande till malmbolagen och till Broms reglerades. Överenskommelsen innebar i sina huvuddrag att 2 730 aktier i LKAB och 3 001 aktier i AGM transporterades från Broms och hans grupp på bankerna. Transaktionen hade formen av ett köpekontrakt med priset 1 kr per aktie. Bankernas ombud skulle få Broms' och AGMs fullmakt vid bolagsstämmorna. Bankerna skulle tillsammans med Broms ha ledningen av bolagens skötsel. Broms och AGM skulle återfå sina aktier under år 1907, men också tidigare, om samtliga LKABs och AGMs lån samtidigt likviderades. Slutligen erbjöds Broms ett lån om 500 000 kr per år under tiden 1901—1903, alltså sammanlagt 1,5 milj. kr fördelat på Stockholms Enskilda Bank, Diskontobanken och Christianstadbanken.³⁾

I en särskild bilaga till ovannämnda överenskommelse förband sig K. A. Wallenberg att sänka återköpspriset på AGMs 1 800 aktier i LKAB från 3,8 milj. kr till 3 milj. kr, såvida AGM verkställde detta

¹⁾ Avtal AGM och LKAB—Lappmarkens Grufintressenters AB 29/11 1900, AGM styrelseprotokoll 29/11 1900 (TGO A).

²⁾ Marcus Wallenberg t. H. Zethrin 16/1 1901, PM rörande förhållandet G. E. Broms—Stockholms Enskilda Bank (SEB A). Gasslander, a.a. II, s. 95.

³⁾ Avtal Stockholms Enskilda Bank, Christianstads Enskilda Bank och Stockholms Diskontobank—AGM och Broms 1/2 1901 (TGO A).

köp före den 1 augusti 1903. Dessutom skulle det i samband med LKABs »franska lån» Stockholms Enskilda Bank och Diskontobanken tillförsäkrade malmöret bortfalla.¹⁾

Samtidigt slöts en överenskommelse mellan de intresserade bankerna, Stockholms Enskilda Bank, Diskontobanken, Christianstadsbanken samt Norrbottens Enskilda Bank, »för värnande av gemensamma intressen». Två konsortier bildades för ledningen av dels AGM dels LKAB, varvid Christianstadsbanken skulle ha ledningen över AGM och Stockholms Enskilda Bank över LKAB. Bankerna godkände också Christianstadsbankens krav att Broms' skuld till banken om 3 milj. kr skulle övertagas av AGM. Vidare godkände bankerna LKABs skuld till AGM om 1 579 000 kr för introduktionen på den utländska marknaden, dock med villkor att denna skuld inte skulle likvideras förrän åren 1905—1915.²⁾

Genom denna februariöverenskommelse gick bankerna vidare på den väg Stockholms Enskilda Bank beträtt i och med det »franska lånet» år 1900 — en vidgad insyn i bolagens förvaltning och krav på medbestämmanderätt. Broms hade sålunda tvingats till avsevärda eftergifter men också vunnit flera fördelar. Genom att AGM övertog Broms' skuld till Christianstadsbanken kom han i skuld till sitt eget bolag, med vilket han givetvis — och som sedermera skall framgå — lättare kunde reglera sina mellanhavanden. Vidare vann Broms ett personligt lån om sammanlagt 1,5 milj. kr. Slutligen skulle malmöret försvinna och återköpssumman sänkas, om återköpet gjordes före augusti 1903, vilket ej var otänkbart vid en eventuell försäljning. Varken AGM eller LKAB hade dock — som Gasslander framhåller³⁾ — tillförts några penningresurser. Trots att LKAB under våren beviljades förskott på det »franska lånet», blev likviditetsproblemet åter kännbart.

I början av år 1901 syntes det som om de kreditgivande bankerna skulle ha vunnit ett definitivt inflytande över bolagens administration och delvis satt Broms ur spel. Bankerna var emellertid okunniga om AGMs och LKABs försäljningskontrakt med Lappmarkens Grufintres-senters AB. Genom detta kontrakt var de båda gruvbolagens möjlig-

¹⁾ Förbindelse av K. A. Wallenberg rörande återköp av aktier i LKAB samt återgång av malmören 1/2 1901 (Broms' samling).

²⁾ Överenskommelse Stockholms Enskilda Bank, Christianstads Enskilda Bank, Norrbottens Enskilda Bank och Stockholms Diskontobank 1/2 1901 (SEB A). Gasslander, a.a. II, s. 96.

³⁾ Gasslander, a.a. II, s. 97.

heter till en gynnsam utveckling helt förverkade. Vinsterna på malmexporten skulle komma Broms och hans bolag till del. Detta förhållande i förening med Christianstadsbankens ökande svårigheter medförde inom kort att malmbolagen kom in i sin allvarligaste kris.

Gellivarebolagets kris hösten 1901

Under våren och sommaren 1901 fortsatte förberedelserna för gruvbrytning i Kiruna samtidigt som statens arbete på Ofoten-banan fortskred. Inom LKAB efterträddes Arvid Lindman som VD av Arthur Thiel, broder till Ernest Thiel, och liksom Lindman även han Stockholms Enskilda Banks betrodde man.¹⁾

Som tidigare nämnts var Christianstadsbankens läge kritiskt vid denna tid. Banken hade bland annat blivit sittande med stora poster Bergslagsbaneobligationer, vilka ej utan stor förlust för banken kunde realiseras. Dessutom betraktades bankens stora engagemang i Norrbottensgruvorna som en belastning. Som en första konsolideringsåtgärd hade banken fordrat och vid februariöverenskommelsen erhållit de övriga bankernas medgivande, att bankens fordran på Broms skulle överföras på AGM. För att minska utlåningen till AGM var banken under våren villig att återköpa Bergslagsbaneobligationerna till pari.²⁾

Under sommaren skärptes konflikten mellan Broms och Christianstadsbanken. Vid AGMs bolagsstämma hade banken enligt februariöverenskommelsen fullmakt för Broms' aktier. Härigenom kunde banken driva igenom val av nya revisorer: bankjuristen Victor Moll och vice häradshövdingen Walter Philipson. Av dessa stod den senare Grängsbergsbolaget mycket nära och kom inom kort att bli invald i dess styrelse. Broms uppfattade valet av revisorer såsom ett led i konkurrentbolagets strävan till insyn i förhållandena i AGM och vägrade revisorerna tillträde till vissa av bolagets räkenskaper. Konflikten ledde till att Christianstadsbanken vägrade att utbetala sin andel, 187 500 kr, av årslånet till Broms om 500 000 kr, som avtalats i februari månad. Banken utträdde ur bankkonsortiet och förklarade sig fri indriva sina fordringar på AGM. Broms kom därmed att åter behärska aktiemajoriteten i bolaget.³⁾

¹⁾ K. A. Wallenberg t. G. E. Broms 26/2 1901 (SEB A). Gasslander, a.a. II, s. 96.

²⁾ Christianstads Enskilda Bank styrelseprotokoll 27/4 1901 (SHB Hälsingborg A). Gasslander, a.a. II, s. 16.

³⁾ AGM bolagsstämma 31/5 1901, Walter Philipsons och Victor Molls skrivelse

Något senare inlämnade kronombudet i LKABs styrelse, landshövding F. Holmquist, en rapport till regeringen rörande LKABs finansiella förhållanden, varvid han påpekade bolagets stora innehav av värdepapper jämte det förhållandet att LKABs malm var såld för lång tid framåt.¹⁾ Denna rapport jämte den av revisorerna i AGM publicerade revisionsberättelsen kom till offentlig kännedom och följdes av en livlig pressdebatt jämte den ovan (sid. 14 f) omnämnda tryckfrihetsprocessen.

Den 20 juli 1901 avgick revisorerna i AGM och samtidigt krävde Christianstadsbanken AGM på 4,1 milj. kr med motiveringen att säkerheten — aktier i LKAB och i Rederi AB Luleå-Ofoten — hade undergått en väsentlig försämring. Banken var dock villig att i samband med skuldens likvidering återköpa de 2 milj. kr Bergslagsbaneobligationerna till pari och själv stå för realisationsförlusten.²⁾

Sedan Christianstadsbanken lämnat konsortiet, blev man orolig även inom ledningen för Norrbottens Enskilda Bank, som hade fordringar på AGM med 800 000 kr och på Malmförädlingsaktiebolaget med 500 000 kr. Man fruktade att bankens fordringar skulle komma på efterhand, om AGM gjorde konkurs. Banken var orolig för sitt hypotek, malm lagrad på Svartön, till vilket Bank AB Stockholm-Öfre Norrland (tidigare Westerbottens Enskilda Bank) hade prioritet genom obligationslånet av år 1895.³⁾

Den 7 augusti lämnade Norrbottensbanken i likhet med Christianstadsbanken konsortiet av den 1 februari. I en skrivelse till Gellivarebolaget den 6 augusti fordrade banken betalning av 779 000 kr samt ränta om 45 000 kr senast den 9 augusti. Banken fordrade även att

till AGMs styrelse 13/6 1901, G. E. Broms' skrivelse till AGMs styrelse 9/6 1901, bilagda AGMs styrelseprotokoll 22/7 1901 (TGO A). Christianstads Enskilda Bank t. G. E. Broms 26/8 1901, G. E. Broms t. Christianstads Enskilda Bank 1/7 1901 (koncept) (Broms' samling). Christianstads Enskilda Bank styrelseprotokoll 3/7 1901 (SHB Hälsingborg A). Christianstads Enskilda Bank t. Stockholms Enskilda Bank 20/7 1901 (SEB A).

¹⁾ F. Holmquists rapport till statsrådet och chefen för civildepartementet 19/8 1901, tryckt i Handlingar i tryckfrihetsmålet Wallenberg mot Sohlman, s. 149 ff.

²⁾ Walter Philipsons och Victor Molls skrivelse till aktieägarna i AGM 19/7 1901 (TGO A). Christianstads Enskilda Bank t. G. E. Broms 19/7 1901, t. AGM 19/7 1901 (Broms' samling). Christianstads Enskilda Bank t. AGM 20/7 1901 (TGO A). Christianstads Enskilda Bank styrelseprotokoll 19/7 1901, AGM t. Christianstads Enskilda Bank 24/7 1901 (SHB Hälsingborg A).

³⁾ AGM t. Norrbottens Enskilda Bank 12/7 1901 (GA). Bank AB Stockholm-Öfre Norrland t. AGM 15/7 1901 (TGO A).

Malmförädlingsbolagets skuld skulle likvideras på förfallodagen. Då AGM saknade varje möjlighet att betala den erfordrade summan, begärde Norrbottensbanken — därtill livligt uppmanad av Stockholms Enskilda Bank — AGM i konkurs.¹⁾

Förutom dessa krav från Christianstads- och Norrbottensbankerna uppsade LKAB i juli månad AGMs rätt att sälja Kirunamalm.²⁾ Från Possehl kunde förväntas mycket stora skadeståndsanspråk på grund av det kontraktsbrott Broms begått, när han lät försälja en stor del av de båda bolagens produktion genom Norddeutsche Bank på en marknad, där Possehl hade rätt till ensamförsäljning.³⁾

Broms var sålunda i juli och början av augusti försatt i en mycket brydsam situation. Bolagens liksom hans egna möjligheter till förnyade lån inom landets gränser var obefintliga. I denna situation tillgrip han den naturliga utvägen att vända sig till utlandet. Genom en doktor H. von Kauffmann sökte Broms i Frankrike få tillstånd ett obligationslån om 33 milj. francs. Då detta försök misslyckades, sökte Broms med von Kauffmanns hjälp skaffa penningmedel genom att emittera aktier i Lappmarkens Grufvintressenters AB (jmf nedan sid. 41). Vid en resa till kontinenten tog Broms dessutom kontakt med AGMs tidigare malmagent, firman Jos de Poorter i Rotterdam.

Med Jos de Poorter slöt Broms ett kombinerat malmförsäljnings- och lånekontrakt. Åren 1903—1910 skulle Jos de Poorter ha agenturen för bolagens försäljningar på Belgien, Frankrike och Nederländerna. Häremot skulle AGM successivt inom kort tid ha rätt att få en kredit om 200 000 kr, som emellertid efter hand kunde ökas till 2 milj. kr.⁴⁾

AGM började omedelbart att trassera på de Poorter och hade den 26 augusti hunnit trassera 100 000 kr, när de Poorter plötsligt vägrade acceptera fler växlar. Troligen hade de Poorter vid denna tid erhållit kännedom om AGMs prekära finansiella ställning och vågade inte ytterligare riskera sitt kapital. AGM och Broms uppfattade åtgärden som ett motdrag från Stockholms Enskilda Bank i dess strävan att

¹⁾ Norrbottens Enskilda Bank t. AGM 6/8 1901 (TGO A). Gasslander, a.a. II, s. 113.

²⁾ LKAB styrelseprotokoll 11/7 1901, LKAB t. AGM 13/7 1901 (LKAB A). AGM t. LKAB 18/7 1901 (G A).

³⁾ Grängesbergs GrufveAB t. Wm H. Müller 2/2 1900, Wm H. Müller t. Grängesbergs GrufveAB 5/2 1900 (G A).

⁴⁾ Stockholms Rådstuvurätts protokoll och domar i konkursmål, januari 1902 (Stockholms stadsarkiv). G. E. Broms t. Jos de Poorter 22/8, 26/8, 25/11 1901, samt memorandum över förhållandet till de Poorter (TGO A).

bringa bolaget på fall.¹⁾ Kreditmöjligheten var stoppad och Broms' situation var nu i högsta grad komplicerad. Von Kauffmanns försäljningsförsök syntes ej leda till något resultat. Samtidigt förde Broms också underhandlingar rörande försäljning av gruvorna med Grängesbergsbolaget, vilka dock blev resultatlösa.²⁾

AGM stod följaktligen inför sin konkurs. Efter påtryckningar från bankinspektören och av rädsla att den egna banken skulle dragas med i AGMs fall, beviljade Norrbottensbanken Gellivarebolaget ett moratorium i början av september. Det var också ett önskemål från regeringen, som nu alltmer började intressera sig för de Norrbottniska gruvaffärerna, att en konkurs i AGM skulle undvikas.³⁾

I september månad arbetade man på de olika fronterna för en kommande uppgörelse. Broms hade i mitten av augusti månad reglerat sin skuld till AGM. I början av år 1901 hade denna varit 1,5 milj. kr men växte med 3 milj. kr, sedan bolaget övertagit Christianstadsbankens fordran på Broms. I mitten av augusti månad var Broms' skuld 4 980 000 kr förutom räntan på detta belopp. Den 17 augusti lät Broms AGM köpa det av honom ägda Lappmarkens Grufintressenters gruvor i Mertainen och Ekströmsberg för 4 980 000 kr med retroaktivt tillträde den 1 januari 1901, varmed samtliga räntor kvittades. Broms lät därpå bilda ett särskilt aktiebolag, Mertainens AB, med ett aktiekapital om 5 milj. kr helt ägt av AGM. AGMs fordran på Broms hade sålunda ersatts av aktier i ett gruvbolag, vars reella värde var diskutabelt, och som givetvis inte gav någon utdelning.⁴⁾

I början av september överlämnade Broms åt den tidigare styrelsemedlemmen i AGM, Knut Tillberg, att — mot en ersättning av 300 000 kr — ordna upp den komplicerade affären.⁵⁾ Tillberg hade goda relationer med Stockholms Enskilda Bank. Som en viktig åtgärd lät Tillberg Broms underteckna en förklaring, daterad den 20 september 1901,

¹⁾ AGM t. Jos de Poorter 22/8, 26/8, 28/8 1901 (G A).

²⁾ Grängesbergs GrufveAB t. Wm H. Müller 21/10 1901 (G A). Presskopior på franska rörande svenska järngruvor (LKAB A). Grängesbergs GrufveAB styrelseprotokoll 24/9 1901 (TGO A).

³⁾ H. Zethrin t. AGM 24/8, 3/9 1901 (TGO A). Marcus Wallenberg t. K. A. Wallenberg 26/8, 12/9 1901 (SEB A).

⁴⁾ Kontrakt AGM—Lappmarkens Grufintressenters AB 17/8 1901, bilagt AGMs styrelseprotokoll 5/10 1901 (TGO A).

⁵⁾ Ovidimerad avskrift av Tillbergs förklaring 23/4 1903 (LKAB A). K. Tillberg t. G. E. Broms 23/12 1901 (Broms' samling).

med innehållet att LKABs innehav av aktier i Förenade Separatorintressenters AB hade tillförts bolaget genom uppgörelse med Broms och att han var beredd att gälda den förlust LKAB kunde göra vid en eventuell realisation av aktierna. Broms avgick också som VD i AGM och ersattes interimistiskt av E. Nathorst-Böös i BankAB Stockholm-Öfre Norrland.¹⁾

Även inom bankerna uppgjordes planer för att reglera förhållandet till Broms och gruvbolagen. I början av september diskuterades en sammanlutning mellan AGM, LKAB och Lappmarkens Grufintressenters AB. K. A. Wallenberg stärkte sin ställning genom att betinga sig rätten att hos Norddeutsche Bank till en kurs av 150% få köpa de av Broms i denna bank hypotiserade 730 LKAB-aktierna, i den mån dessa blev fria.²⁾ Med handelsfirman A. Johnson & Co och Rederi AB Nordstjernan, vars nybyggen till stor del finansierades genom lån i Stockholms Enskilda Bank, överenskom banken, att de fraktavtal, som firman hade med LKAB och som skulle bli mycket förlustbringande för gruvbolaget, uppskötts på viss tid mot att firmans amorteringsskyldighet prolongerades i motsvarande utsträckning.³⁾

Broms' förklaring av den 20 september, som användes av Wallenberg i den pågående rättegången, synes ha öppnat vägen för en överenskommelse mellan Stockholms Enskilda Bank och Broms.

Det kan vara skäl att klargöra styrkepositionerna mellan Broms och banken inför den uppgörelse, som kom till stånd den 30 september. AGMs läge var prekärt. Konkursansökan var endast uppskjuten på kortare tid. Alla lånemöjligheter var stängda. Possehl hotade med rättegång. Men Broms satt även med starka kort. Bland dessa framstod försäljningskontraktet med Lappmarksbolaget som det bästa. Detta kontrakt skulle, om det var juridiskt oantastbart,⁴⁾ tillföra Broms mycket stora vinster, medan malmbolagens framtidsutsikter var allt annat än ljusa. Broms räknade med att om bara Norrbottensbanken

¹⁾ Broms' förklaring 20/9 1901 (LKAB A). Även tryckt i Handlingar i tryckfrihetsmålet Wallenberg mot Sohlman, s. 63 f.

²⁾ Protokoll över sammanträde med Stockholms Enskilda Bank, Christianstads Enskilda Bank, Norrbottens Enskilda Bank, BankAB Stockholm-Öfre Norrland och AGMs ombud 5/9 1901. K. A. Wallenberg t. Norddeutsche Bank 9/9 1901 (SEB A).

³⁾ A. Johnson & Co t. Stockholms Enskilda Bank 26/9 1901 (SEB A). LKAB t. A. Johnson & Co 28/9 1901 (LKAB A).

⁴⁾ Max Kilman t. G. E. Broms 6—7/9 1901 (Broms' samling).

kunde tillfredsställas med fullvärdigt hypotek, så skulle nog Christianstadsbanken lugna sig. Till Broms förmån talade också regeringens intresse av att konkurs skulle undvikas. Parallellt härmed försökte Broms intressera Grängesbergsbolaget för ett förvärv av Norrbottensgruvorna.

Stockholms Enskilda Bank å sin sida hyste hopp om att kunna processa omkull avtalet med Lappmarksbolaget. Vidare kunde banken påverka Norrbottensbankens åtgärder samt locka Broms med att till en del övertaga Christianstadsbankens fordringar. Givetvis kunde även Broms räkna med personliga lån, om en för banken acceptabel uppgörelse kunde nås.

Överenskommelsen mellan Stockholms Enskilda Bank och Broms den 30 september innebar, att försäljningsavtalet med Lappmarksbolaget skulle annulleras. Aktiemajoriteten i LKAB skulle transporterats på K. A. Wallenberg och i AGM på Knut Tillberg för 1 kr per aktie med återköpsrätt den 1 februari 1907 till samma pris. Vidare fick Broms förbinda sig att öka LKABs aktiekapital samt hålla LKAB skadeslöst för förlusten på Separatoraktierna. Häremot förband sig Stockholms Enskilda Bank att tillsammans med Diskontobanken och Stockholm-Öfre Norrland övertaga en del av Christianstadsbankens fordran. Vidare skulle banken söka utverka moratorium för Norrbottensbankens fordran, söka lindring i fraktavtalet med A. Johnson & Co samt söka utverka att Broms fortfarande skulle erhålla ett malmöre om 10 öre per ton.¹⁾ Slutligen erhöi Broms i Stockholms Enskilda Bank ett lån på 500 000 kr per tre månader, vilket inte skulle uppsägas av banken förrän 1906.²⁾

Detta avtal — av provisorisk karaktär — fortsattes av underhandlingar under hösten. Häri spelade också firman L. Possehl & Co en viktig roll. Firman fordrade ett stort skadestånd och, som påtryckning, framhöi firman, att den inte skulle tveka att begära AGM i konkurs för att sedan bilda ett konsortium av tyska järnverk med avsikt att inköpa Gellivarebolaget. Mot ett skadestånd kunde den Possehlska firman delta i avlyftandet av Christianstadsbankens fordringar.³⁾

¹⁾ Överenskommelse Stockholms Enskilda Bank—G. E. Broms 30/9 1901 (TGO A).

²⁾ Marcus Wallenberg t. G. E. Broms 30/9 1901 (SEB A).

³⁾ PM av Arthur Thiel rörande förhandlingarna med Possehl, bilagd LKABs styrelseprotokoll 24/10 1901, A. Thiel t. Hj. Lundbohm 25/10 1901 (LKAB A).

Under förhandlingarna i oktober månad var regeringen intresserad och sonderade möjligheterna för ett statsinköp av AGM och LKAB. Denna tanke stöddes av Stockholms Enskilda Bank, som häri såg en möjlighet att få sina stora engagemang i Norrbottensgruvorna avlyftade.¹⁾ Regeringen kunde emellertid lägga fram proposition i ärendet först under våren 1902 och till dess måste AGMs finanser bringas på fast mark. Possehl var villig att ingå med 2 milj. kr i omplaceringen av AGMs lån i Christianstadsbanken, mot att hans firma såsom ett skadestånd fick ett utomordentligt fördelaktigt agenturkontrakt till stånd. Den Possehlska firman skulle vara bolagens agent i Tyskland och Österrike till och med år 1912 mot en mycket hög provision — också på den malm, som såldes genom Norddeutsche Bank. Slutligen annullerades Lappmarkskontraktet.²⁾

I mitten av oktober överfördes aktiemajoriteten i AGM på Tillberg, som på AGMs vägnar skulle föra förhandlingarna med staten.³⁾ Vid denna tid reglerades också Broms' förhållande till LKAB beträffande aktierna i Förenade Separatorintressenters AB. Ernest Thiel köpte tillbaka dessa aktier till 50% kurs, medan Broms fick ikläda sig betalningsansvaret för mellanskillnaden 1,2 milj. kr inom 10 år med 4% ränta.⁴⁾

Fortfarande återstod emellertid att få till stånd uppgörelser med Christianstads- och Norrbottensbankerna. Både regeringen och Stockholms Enskilda Bank sökte påverka dessa banker till medgörlighet.⁵⁾

¹⁾ Marcus Wallenberg t. H. Zethrin 1/10 1901, K. A. Wallenberg t. Hj. Lundbohm 18/10 1901 (SEB A). Gasslander, a.a. II, s. 115 f.

²⁾ Kontrakt AGM—L. Possehl & Co 18/10 1901 (TGO A). Den Possehlska firman var även villig stå till tjänst med ytterligare förlagskredit mot säkerhet i lagrad malm i Luleå.

³⁾ Broms' överlåtelse till K. Tillberg av 3 001 aktier i AGM 30/9 1901 (överkorsad) (Broms' samling). Enligt denna handling skulle överlåtelsen vara i kraft t.o.m. 1903. En ny överlåtelsehandling tecknades den 15/10, varvid också fler aktieägare i AGM tillhörande Broms' grupp överlät sina aktier till Tillberg. Överlåtelsen skulle vara i kraft till den 1/6 1902, då man räknade med att regeringen skulle ha genomfört köpet.

⁴⁾ Avtal LKAB—G. E. Broms 23/10 1901 (TGO A). Ernest Thiel t. Arthur Thiel 21/3 1903 (Arthur Thiels samling, TGO A).

⁵⁾ Christianstads Enskilda Bank t. statsrådet Wachtmeister 31/10 1901, bilagd AGM styrelseprotokoll 2/11 1901, Christianstads Enskilda Bank t. AGM 29/11 1901, bilagd AGMs styrelseprotokoll 30/11 1901 (TGO A). Marcus Wallenberg t. H. Zethrin 3/12 1901 (SEB A).

Inom BankAB Stockholm-Öfre Norrland bedömde man det som önskvärt att AGM ostört skulle få fortsätta sin verksamhet och banken var beredd medverka med penningmedel.¹⁾ Inom AGMs administration vidtogs den 23 oktober den förändringen att Arthur Thiel ingick som VD och bankdirektör E. Sterner i Stockholm-Öfre Norrland som styrelsens ordförande i stället för Broms. Denna bank beviljade också AGM rörelsekredit.²⁾

Sterner och Thiel sökte nu gemensamt sanera AGMs ekonomi. Man fann att sammanblandningen av bolagets affärer med Broms' egna varit olycklig och sökte bringa reda häri. Dessutom beslöt man att inskränka den förlustbringande verksamheten vid Malmförädlingsaktiebolaget.³⁾

Ännu vid månadsskiftet november/december 1901 var AGMs ställning osäker. Christianstadsbanken förblev i det längsta ovillig att gå med på en uppgörelse och först efter påtryckningar tvingades banken till reträtt.⁴⁾ Den 6 december kom en definitiv uppgörelse till stånd.

Överenskommelsen av den 6 december innebar, att Christianstadsbankens fordran på 5,7 milj. kr omplacerades på så sätt att banken själv bibehöll 1,7 milj. kr och avskrev 400 000 kr. L. Possehl & Co övertog 2 milj. kr, medan Stockholms Enskilda Bank övertog 600 000 kr, Bank AB Stockholm-Öfre Norrland 500 000 kr och Diskontobanken 500 000 kr. Lånen finge ej uppsägas förrän år 1904. Som säkerhet lämnades aktier i LKAB, Rederi AB Luleå-Ofoten och i Mertainens AB jämte inteckningar. För den löpande driftskrediten skulle Stockholm-Öfre Norrland svara mot säkerhet i malm på Svartön. Vid detta tillfälle blev också malmkontraktet med Possehl definitivt. Vidare beslöts att AGMs fordran på LKAB om 1,9 milj. kr inte skulle förfalla till betalning före år 1904.⁵⁾

Den senare hälften av år 1901 var Broms' och Gellivarebolagets svåraste kris. Genom att bankerna förlorat förtroendet för Broms' sätt

¹⁾ BankAB Stockholm-Öfre Norrland styrelseprotokoll 24/9 1901 (SHB A).

²⁾ AGM extra bolagsstämma 23/10 1901 (TGO A). Bank AB Stockholm-Öfre Norrland styrelseprotokoll 12/12 1901 (SHB A).

³⁾ AGM styrelseprotokoll 2/11, 16/11 1901 (TGO A).

⁴⁾ Se ovan s. 38 not 5. Inom Stockholms Enskilda Bank misstänkte man att Grängesbergsbolaget låg bakom Christianstadsbankens krav på amortering av AGMs skulder. Gasslander, a.a. II, s. 117.

⁵⁾ Avtal AGM-bankerna och Possehl 6/12 1901 (TGO A). LKAB styrelseprotokoll 7/12 1901 (LKAB A).

att sköta bolagen, var de beredda att med hårda medel skydda sina intressen. Krisen tillspetsades dessutom genom att AGMs största kreditgivare, Christianstadsbanken, stod inför en rekonstruktion. Genom en serie eftergifter från Broms' sida — annullering av Lappmarkskontraktet, lovad ersättning för LKABs förlust å Separatoraktierna, transport av aktiemajoriteten — lyckades han till en del rädda sin ställning. I sina strävanden gynnades Broms av att regeringen visade sig angelägen om att en konkurs i AGM skulle undvikas. Skrämd av tanken att malmfälten skulle inköpas av utlänningar, vilket Possehl öppet hotat med, började regeringen förbereda ett eget förvärv. Härutinnan fick den stöd av Stockholms Enskilda Bank, vilken ändrade sin tidigare politik gentemot Broms. Under senhösten försökte banken på allt sätt få till stånd en uppgörelse. Dess primära intresse var att få avlyft sitt stora engagemang i Norrbottensgruvorna.

Otvivelaktigt var det också en lycka för Broms att Possehl kunde gå in med så betydande belopp i AGMs finansiering. På längre sikt blev emellertid Possehls försträckning mycket betungande för bolagen, då firman erhållit exceptionellt fördelaktiga villkor i sitt agenturkontrakt. Över huvud taget hade ej heller bolagens likviditet stärkts. Endast lånevillkoren hade blivit tyngre.

Broms var avlägsnad både från direktörsposten och från styrelsen, och de båda bolagen administrerades av bankerna. Uppgörelsen den 6 december hade dock karaktären av ett provisorium i avvaktan på ett statligt förvärv av gruvorna. När år 1902 gick in, tycktes man kunna skönja slutet på Norrbottensgruvornas finansieringsproblem.

Broms' försäljningsförsök år 1902—1903

Vid årsskiftet 1901/1902 var bolagens ställning långt ifrån konsoliderad. Vid denna tidpunkt hade de båda bolagen vardera drygt 20 milj. kr i skulder, medan det egna kapitalet (inbetalat) hos AGM utgjorde 5,7 milj. kr och hos LKAB 3 milj. kr. De båda bolagens skulder fördelade sig enligt följande uppställning:

<i>AGMs skulder den 31/12 1901</i>	(i kronor)
Obligationslån	11 718 000
Kreditiv i svenska banker t.o.m. år 1903	3 714 000
Lån hos Possehl på samma tid	2 538 000
Löpande bankräkningar och diverse skulder	2 469 000
	20 439 000
<i>LKABs skulder den 31/12 1901</i>	(i kronor)
Obligationslån och »franska lånet»	16 329 000
Lån hos AGM	1 908 000
Löpande bankräkningar och diverse lån	2 730 000
	20 967 000

Anm. Häri ingår ej LKABs lån hos Stockholms Enskilda Bank om 2 750 000 kr, vilket svarade mot en lika stor insättning i banken. (Jmfr sid. 16).

Denna stora upplåning medförde givetvis mycket betungande räntekostnader. Genom överenskommelsen av den 6 december 1901 hade dock bolagen tillförsäkrats arbetsro för en tid, och genom ett statligt förvärv skulle bolagens finanser kunna saneras.

I januari och februari månader 1902 inträffade emellertid en serie händelser, som ökade osäkerheten om malmbolagen och skärpte mot-sättningarna mellan Broms och Stockholms Enskilda Bank. I slutet av januari månad blev det bekant att dr H. von Kauffmann reste skadeanspråk på Broms med 6 milj. kr såsom utebliven ersättning för det lån på 33 milj. francs, som von Kauffmann på Broms' uppdrag sökt skaffa i utlandet under den för Broms så kritiska sommaren 1901. Vidare hade Broms genom von Kauffmann förgäves sökt sälja 26 milj. kr aktier i Lappmarkens Grufintressenters AB,¹⁾ som uppgavs inneha

¹⁾ Om detta bolag se ovan sid. 28, not 2.

aktiemajoriteten i AGM och LKAB, på den franska kapitalmarknaden. Vid den följande processen, som väckte stor uppmärksamhet och som slutade med Broms' frikännande, framstod i klar belysning faran av utländsk spekulation i de norrbottniska gruvorna. Episoden torde även ha ökat betingelser för statsingripanden.¹⁾

Regeringen visade emellertid ingen större aktivitet i inköpsfrågan, och Broms återupptog sina försäljningsförsök.

Den 10 februari 1902 kunde Knut Tillberg från London meddela till K. A. Wallenberg, att Broms sökte sälja majoriteten av Gellivare-aktierna i England. Den 19 februari tillkännagav Broms, att den amerikanska ståltrusten United States Steel Corporation genom sin representant S. W. Clark-Harrison köpt aktiemajoriteten i AGM, varmed också LKAB nu var sålt till utlandet. Även denna nyhet väckte stor uppståndelse. K. A. Wallenberg fränkände Broms rätten att sälja aktierna, vilka var transporterade på Tillberg. Vid ett sammanträde inom AGMs styrelsen den 21 februari, vari Broms' bröder deltog men vartill varken VD Arthur Thiel eller styrelseordföranden E. Sterner sade sig ha fått någon kallelse, inregistrerades Clark-Harrison för 3 005 aktier. Därpå följde våldsamma strider inom AGMs styrelse, om registreringen av aktiemajoriteten skulle stå på Tillberg eller Clark-Harrison.²⁾

Så småningom fick Broms ge vika och erkänna registreringen på Tillberg, varvid försäljningen till utlandet omintetgjordes.³⁾ Det kan ifrågasättas, huruvida Broms räknat med att kunna verkställa försäljningen eller om han endast ville pressa regeringen till eftergifter. Även det förhållandet att Broms förkastade de förslag, som framlades för köpe- och arrendeavtal med staten, kan ha ingått som ett led att pressa regeringen. Broms motiverade sitt motstånd med att framhålla att den av staten erbjudna köpeskillingen, 21,6 milj. kr, var alltför låg i förhållande till gruvornas värde.⁴⁾

¹⁾ Stockholms Rådstuvurätts protokoll och domar i konkursmål 1902 (Stockholms Stadsarkiv). Förbindelse av Broms till von Kauffmann 19/7 1901 (LKAB A). AGM styrelseprotokoll 31/1 1902 (TGO A). Gasslander, a.a. II, s. 113 not 77, s. 119.

²⁾ K. Tillberg t. K. A. Wallenberg 10/2 1902, G. E. Broms t. K. A. Wallenberg 19/2 1902, K. A. Wallenberg t. G. E. Broms 21/2 1902, Marcus Wallenberg t. H. Zethrin 21/2 1902 (SEB A). AGM styrelseprotokoll 21/2, 22/2 1902 med bilagor (TGO A).

³⁾ AGM bolagsstämmoprotokoll 2/4 1902 (TGO A).

⁴⁾ G. E. Broms' skrivelse till AGMs styrelse 18/3 1902, bilagd AGMs bolagsstämmoprotokoll 2/4 1902 (TGO A).

Under slutet av våren 1902 blev det klart, att regeringen inte tänkte lägga fram någon proposition om inköp av Norrbottensgruvorna. För att få någon hållhake på Broms och för att försvåra eller omintetgöra för staten olämpliga försäljningar till utlandet, lät regeringen taga ut stämning på AGM för att bolaget sedan år 1892 på kronans mark brutit 6 milj. ton malm.¹⁾

Den 1 juni 1902 gick den på Tillberg transporterade aktiemajoriteten i AGM tillbaka på Broms' grupp. Broms återinträdde i sina rättigheter och Sterner och Thiel avlägsnades ur styrelsen för bolaget. Denna utveckling var ovälkommen för bankerna och var något man inte kunnat föreställa sig under hösten 1901. Stockholms Enskilda Bank och övriga banker förberedde sig för att gå till förenad motattack.²⁾

En möjlighet att bringa AGM och Broms på fall syntes skymta vid halvårsskiftet 1902. AGM skulle den 1 juli betala 565 000 kr i ränta och amortering på sitt obligationslån av år 1898. Då skeppningssäsongen just hade börjat, var AGMs tillgång på likvida medel knapp. Tack vare ett lån från L. Possehl & Co kunde bolaget dock fullgöra sina betalningsskyldigheter.³⁾

Broms var givetvis medveten om att bankerna vid minsta möjlighet skulle utöva press på honom. Å andra sidan var denna bankernas misstänksamhet förklarlig med tanke på den osäkerhet, som rådde rörande Gellivarebolagets inre förvaltning. För att säkra sin finansiella ställning gentemot bolagen lät Broms vidtaga några interna transaktioner. Den genomgående principen i dessa var att AGM skulle övertaga de kostnader Broms haft i sitt arbete för att främja bolagens intressen. Dit hörde provisionen till K. Tillberg om 300 000 kr från september 1901 och den provision om 1 milj. kr, som E. Thiel erhöll för sitt arbete med det stora malm- och lånekontraktet i början av år 1900. Broms fordrade även, att hans skuld till LKAB om 1,2 milj. kr för den förlust bolaget gjort vid realisationen av Separatoraktier skulle övertagas av bolaget. Vid sammanträde den 11 november 1902 beslöt

¹⁾ Kungl. Maj:ts proposition nr 97, 1903, s. 13 ff.

²⁾ Gasslander, a.a. II, s. 121.

³⁾ Gasslander, a.a. II, s. 121 f. G. E. Broms t. Emil Possehl 30/6 1902 (Broms' samling). Den lättnad Broms kände över denna försträckning framgår av brevet till Emil Possehl: ». . . bolaget på grund av kända förhållanden icke kan vända sig till den svenska penningemarknaden vid något tillfälligt behof, var det så mycket mera glädjande att hos Eder, bolagets affärsvän sedan många år, genast finna beredvillighet att lemna den hjälp, som bolaget behöfde för tillfället . . . ».

AGMs styrelse att de två förstnämnda kostnaderna skulle övertagas av bolaget, medan Broms' yrkande på ersättning för 1,2 milj. kr hänköts till bolagsstämmans avgörande.¹⁾

Under trycket av den ökade spänningen i Broms' förhållande till bankerna intensifierades ånyo hans försäljningsförsök. Malmexporten över Narvik var nu nära förestående. En enig expertis bedömde LKABs utsikter såsom mycket goda. Mot denna bakgrund underlättades givetvis Broms' försäljningsförsök.

I september månad 1902 försökte Broms känna K. A. Wallenberg på pulsen genom en förfrågan huruvida Wallenberg var villig släppa sina provisioner på »franska lånet» och på AGMs återköp av LKAB-aktier, mot att Broms inom två månader likviderade Stockholms Enskilda Banks samtliga lån och försträckningar. K. A. Wallenberg krävde dock en mer bindande framställning av Broms samt bevis för att denne kunde prestera tillräckliga penningmedel.²⁾

Under oktober månad fortsatte Broms sina försäljningsförsök. Genom kontakt med affärsmannen William Olsson, verksam huvudsakligen med träaffärer i Norrbotten, skapades nya möjligheter. Den 2 oktober gav AGM och Broms ett saluanbud per den 6 i samma månad till Olsson på 5 509 aktier i LKAB till ett pris av 2 500 kr styck eller 13,8 milj. kr. I försäljningsvillkoren skulle ingå att Broms' skuld till LKAB om 1,2 milj. kr för förlusten på Separatoraktierna skulle annulleras och att Broms skulle komma i åtnjutande av en rojalty om 10 öre per ton på malmförsäljningen.³⁾

William Olsson tog kontakt med K. A. Wallenberg, som blev intresserad av affären. Av Wallenbergs beräkningar framgår att han tänkte likvidera köpeskillingen med de skulder Broms och bolagen hade hos Stockholms Enskilda Bank. Han syntes även benägen att tillerkänna

¹⁾ AGM styrelseprotokoll 11/11 1902 jämte bilagor (TGO A). Vid stämman 29/5 1902 vidtogs också en del förändringar på Broms' förslag i bolagets räkenskaper. Sålunda skrevs värdet på LKAB-aktierna upp till 2 500 kr styck, d.v.s. med 4,2 milj. kr. Häremot avskrevs hela innehavet av aktier i Malmförädlingsaktiebolaget med 2 milj. kr, i Trollhättans Elektriska KraftAB med 1,1 milj. kr. Dessutom avskrevs vissa tillgångar — främst Holmfors egendom med 350 000 kr och vissa fordringar.

²⁾ G. E. Broms t. K. A. Wallenberg 17/9 1902 (Broms' samling). K. A. Wallenberg t. G. E. Broms 18/9 1902 (SEB A).

³⁾ Utfästelse av G. E. Broms och AGM till William Olsson 2/10 1902 (W. Olssons samling, Tekniska Museet).

Broms rojalty men inte att annullera skulden på 1,2 milj. kr. Medan Olsson arbetade för att få K. A. Wallenberg och Stockholms Enskilda Bank intresserade av LKAB, hade han samtidigt planer på att tillsammans med Grängesbergsbolaget taga hand om Gällivare. I Olssons ritningar ingick nämligen att få till stånd ett järnverk i Luleå, baserat på malm från Gällivare. Enligt Olssons planer skulle Stockholms Enskilda Bank med kontroll över LKAB tillsammans med Grängesbergsbolaget och AGM föra en gemensam prispolitik, vilket skulle medföra en vinststegring med 1 kr per ton malm. Härav följde, menade Olsson, en höjning av gruvbolagens värde med 20 milj. kr.¹⁾

Grängesbergsbolaget ställde sig emellertid skeptiskt till Olssons förslag.²⁾ Samtidigt syntes en annan möjlighet öppna sig för Grängesbergsbolaget att vinna kontroll över Norrbottengruvorna. Den tyske järnverksägaren August Thyssen, som sommaren 1902 hade besökt Norrbotten, ville tillsammans med TGOs malmagent Wm H. Müller i Rotterdam, TGO och Skandinaviska Kreditaktiebolaget skapa ett syndikat för ett förvärv av AGM och LKAB. TGO var dock misstroget mot Thyssen och man fruktade att denne endast ville vinna kännedom om malmbolagens interna förhållanden för att sedan kunna operera på egen hand.³⁾

William Olssons försök att skapa två jämnstarka konkurrerande gruvföretag med en gemensam prispolitik avstannade, enligt Olsson beroende på personlig bitterhet mellan parterna.⁴⁾ Grängesbergsbolaget behöll dock kontakten med Broms.

I stället kom Broms att åter vända sig till utlandet för en försäljning av LKAB. Den 9 oktober lämnade han till firman Aron Hirsch & Sohn i Berlin option till den 5 december på 5 509 LKAB-aktier till ett pris av 4 000 kr styck, d.v.s. drygt 22 milj. kr. Detta pris låg betydligt över det pris Broms begärt av K. A. Wallenberg en vecka tidigare, men å andra sidan stadgade optionen till Hirsch ingenting om rojalty till Broms. Hirsch skulle erhålla en provision om 6% av försäljningssumman,

1) W. Olsson t. K. A. Wallenberg 4/10 1902, K. A. Wallenberg t. W. Olsson 5/10 1902, PM av K. A. Wallenberg 5/10 1902, W. Olsson t. K. A. Wallenberg 6/10 1902 (SEB A). W. Olsson t. K. A. Wallenberg 9/10 1902 (W. Olssons samling). Gasslander, a.a. II, s. 123 f.

2) Grängesbergs GrufveAB t. Wm H. Müller 11/10 1902 (G A).

3) Wm H. Müller t. Grängesbergs GrufveAB 7/10, 9/10 1902, Grängesbergs GrufveAB t. Wm H. Müller 15/10 1902. Avskrift av brev A. Thyssen t. Wm H. Müller 3/11 1902 (G A).

4) W. Olsson t. G. E. Broms 16/10 1902 (W. Olssons samling).

d.v.s. 1,3 milj. kr. Som Hirschs kontaktmän arbetade Helmer Key och Gustaf Palmquist, som av Hirsch berättigades till 1/3 av provisionen. I mitten av november kopplades även William Olsson in. Han skulle av Broms erhålla 1½% provision på försäljningssumman.¹⁾

Vid sidan härom synes Broms ha fortsatt underhandlingar med Grängesbergsbolaget rörande försäljning av Gällivare gruvor. Den 22 november förelåg ett köpekontrakt, undertecknat AGMs styrelse. Av köpeskillingen 24,7 milj. kr skulle betalas kontant 2,5 milj. kr, medan resten av summan motsvarade AGMs lån, som TGO skulle övertaga. Ej heller denna transaktion kom att förverkligas.²⁾

Den 1 december hade Hirsch i Berlin en konferens mellan Broms och representanter för tyska och österrikiska spekulanter, främst Krupp, Thyssen och Witkowitz. TGO hölls underkunnigt om förhandlingarnas gång genom William Olsson och Müller. Det närmaste resultatet av konferensen blev, att optionen förlängdes t.o.m. den siste januari och att Broms fick sänka sina anspråk. Priset sattes till 3 800 kr per aktie eller 20,9 milj. kr och Hirschs provision höjdes till 8%.³⁾

De tyska spekulanternas tvekan berodde vid sidan av det höga priset också på den fruktan de kände inför de åtgärder svenska staten kunde vidtaga i form av exporttull på malm eller höjning av järnvägsfrakten. En vecka senare tvangs Broms till ytterligare sänkning av priset med 300 kr per aktie, sedan spekulanterna fått kännedom om bolagets oförmanliga kontrakt med Possehl.⁴⁾

Broms informerade Stockholms Enskilda Bank om sina försäljningsplaner i början av december.⁵⁾ Den 10 december gav han K. A. Wallenberg ett nytt anbud på LKAB-aktierna.⁶⁾ Stockholms Enskilda Bank hade

¹⁾ G. E. Broms t. Aron Hirsch 9/10 1902 (avskrift), Aron Hirsch t. G. Palmquist 10/10 1902 (avskrift). Förbindelse av Broms 17/11 1902 (avskrift) (W. Olssons samling). Gasslander, a.a. II, s. 124 f.

²⁾ Köpekontrakt AGM—TGO 22/11 1902 (Broms' samling).

³⁾ Grängesbergs GrufveAB t. Wm H. Müller 24/11, 26/11, 2/12, 4/12, 5/12 1902, Wm H. Müller t. Grängesbergs GrufveAB 1/12, 4/12 1902 (G A). Aron Hirsch t. G. E. Broms 2/12 1902 (avskrift) (LKAB A).

⁴⁾ G. E. Broms t. Aron Hirsch 7/12 1902 (avskrift) (LKAB A).

⁵⁾ G. E. Broms t. K. A. Wallenberg 6/12 1902, K. A. Wallenberg t. G. E. Broms 9/12 1902 (SEB A).

⁶⁾ G. E. Broms t. K. A. Wallenberg 10/12 1902 (koncept) (Broms' samling). I denna transaktion synes Ernest Thiel ha medverkat, G. E. Broms t. Ernest Thiel 12/12 1902, (Broms' samling).

då redan etablerat kontakt med Hirsch, som ställde sig positiv till ett samarbete med banken. Bröderna Wallenberg var benägna att befordra försäljningen till utlandet, då de ansåg att ingen i Sverige ville betala det pris Broms begärde. De ville även komma loss ur finansieringen av malm-bolagen och ägna sig åt sin bankrörelse samt få LKAB till sin kund. På Broms' anbud svarade K. A. Wallenberg avböjande först i januari 1903.¹⁾

I samarbete med Hirsch försökte Stockholms Enskilda Bank nu driva affären. De tyska spekulanterna krävde dock vissa medgivanden från regeringens sida rörande tull- och fraktfrågor. Även svenska regeringen, som hölls informerad genom Stockholms Enskilda Bank, syntes inse att gruvorna ej kunde bevaras åt Sverige, men sökte få till stånd ett tyskt-svenskt konsortium med svensk majoritet.

Förslag på ett tyskt-svenskt konsortium framkom även från tyskt håll. I mitten av december månad blev Hirsch desavouerad av Thyssen och Krupp, som ville föra förhandlingar direkt med Stockholms Enskilda Bank och svenska regeringen. Samtidigt underrättades Hirsch av Broms att optionstiden inte kunde prolongeras, då Broms hade för avsikt att ordna sina affärer på annat sätt än genom Hirsch.²⁾

Inom Stockholms Enskilda Bank, som nu närmast hade avgörandet i sin hand, bidade man tiden i avvaktan på att Hirschs option skulle utlöpa den sista januari. Under tiden sökte banken skaffa garantier hos svenska regeringen. Som en förutsättning för att med en majoritet ingå i LKAB krävde banken, att regeringen skulle höja exportkvantiteten på Ofotenbanan från 1,2 milj. ton till 1,5 milj. ton, vilket i hög grad skulle förbättra LKABs lönsamhet. I december månad anhöll A. Thiel för LKABs räkning hos Stockholms Enskilda Bank om en kredit på 1 milj. kr. Krediten beviljades mot att Thiel och disponenten i Kiruna Hjalmar Lundbohm kontrakterades på 5 år, vilket skulle trygga bankens inflytande över bolagets skötsel.

Att en svensk majoritet skulle vara företrädd i LKAB ställdes nu också som villkor av Stockholms Enskilda Bank för ett samgående med Krupp och Thyssen. Vid nyåret synes Thyssen ha börjat tveka inför de många finansiella problemen rörande LKAB. Inom den tyska

¹⁾ Aron Hirsch t. Marcus Wallenberg 13/12 1902, Marcus Wallenberg på uppdrag av K. A. Wallenberg t. G. E. Broms 3/1 1903 (SEB A), Gasslander, a. a. II, s. 124 ff.

²⁾ G. E. Broms t. Aron Hirsch 15/12 1902 (avskrift) (LKAB A). Marcus Wallenberg t. A. Thyssen 18/12, 20/12 1902 (SEB A).

gruppen gjorde sig splittringstendenser gällande, och under den första veckan i januari förklarade sig Krupp inte vara intresserad längre.¹⁾

Stockholms Enskilda Bank fick emellertid inte lugnt avvakta utvecklingen. För att hålla försäljningsarbetet vid liv lämnade Broms den 9 januari 1903 till Norddeutsche Bank option t.o.m. mars månad på 5 509 aktier i LKAB till 3 800 kr per styck. Bankens provision skulle bli 8%, d.v.s. ett anbud identiskt med det Hirsch erhöi den 1 december. Av samma skäl som Hirsch tidigare hade misslyckats — Possehl's kontrakt, svenska statens maktmedel — nådde ej heller Norddeutsche Bank några resultat. Banken blev alltmer benägen för att få med svenska intressen i förvärvet av LKAB-aktierna.²⁾

¹⁾ Stockholms Enskilda Banks skrivelse till LKABs styrelse med utfästelse om en kredit om 1 milj. kr 6/12 1902, bilagd LKABs styrelseprotokoll 18—20/12 1902 (LKAB A). Grängesbergs GrufveAB t. Wm H. Müller 31/12 1902, 7/1 1903 (G A). Gasslander, a.a. II, s. 126 f.

²⁾ G. E. Broms t. Norddeutsche Bank 9/1 1903 (avskrift), Norddeutsche Bank t. G. E. Broms 14/1, 19/1, 6/2 1902 (avskrifter) (LKAB A).

Grängesbergsbolagets förvärv av Norrbottensgruvorna år 1903

Som ovan antytts var Grängesbergsbolaget väl informerat om de olika stadierna i Broms' försäljningsförsök. William Olsson och Louis Frænckel följde som TGOs ombud underhandlingarna i Tyskland.¹⁾ En försäljning av LKAB till Grängesbergsbolagets största malmkunder syntes bli förödande för bolaget.²⁾ Genom artiklar i tysk press sökte Frænckel avskräcka utländska spekulanter i svenska gruvor. I december månad hade TGOs ledning vistats tillsammans med Frænckel i Berlin för att få förstahandsinformation om de tilltänkta spekulanternas inställning till ett förvärv av LKAB.³⁾

Det blev också genom Frænckels förmedling som TGO kom att förvärva både AGM och LKAB. Om förspelet till denna transaktion är mycket litet känt. Underhandlingarna fördes med stor diskretion och resultatet därav kom som en stor överraskning även för mycket initierade, såsom bröderna Wallenberg.⁴⁾

Vid sidan av Frænckel synes Possehls ombud i Sverige, grosshandlaren D. Dietrichson, ha arbetat för försäljningen till TGO liksom också W. Olsson. Den 2 februari fick Frænckel option på 5 750 aktier i AGM och 1 774 i LKAB, vilket innebar — då AGM ägde 3 609 LKAB-aktier — ett erbjudande av 90% av aktierna i de båda bolagen till ett pris av 8,9 milj. kr samt en rojalty till Broms under 50 år med tio öre per ton av den malm, som kom att brytas i AGMs och LKABs gruvor. Optionen löpte t.o.m. april månad. Från köpeskillingen skulle avdragas Broms' skuld till LKAB om 1,2 milj. kr.⁵⁾

¹⁾ Grängesbergs GrufveAB t. Wm H. Müller 2/12, 8/12 1902 (G A).

²⁾ Detta argument framfördes såsom det viktigaste inför TGOs styrelse vid diskussionen om ett köp av Norrbottensgruvorna, TGO styrelseprotokoll 10/2 1903 (TGO A).

³⁾ Grängesbergs GrufveAB t. Wm H. Müller 6/12, 8/12 1902, Wm H. Müller t. Grängesbergs GrufveAB 23/12 1902, 19/1 1903 (G A).

⁴⁾ Gasslander, a.a. II, s. 128.

⁵⁾ G. E. Broms' erbjudande till Louis Frænckel 2/2 1903 (TGO A). Broms' förbindelse t. D. Dietrichson 2/2 1903 (Broms' samling).

Broms' optionserbjudande till Frænckel var gjort i samråd med TGO och den 11 februari presenterades ett preliminärt köpeavtal baserat på Broms' erbjudande.¹⁾ Denna överenskommelse gjordes i samförstånd med svenska regeringen, som var beredd lämna sin positiva medverkan till köpets genomförande.²⁾ Emellertid utlöpte den option Norddeutsche Bank erhållit först den 31 mars. TGO fruktade att det hyttkonsortium, som genom Norddeutsche Banks förmedling köpt stora kvantiteter Norrbottensmalm, skulle — för att förhindra en monopolisering av den svenska malmexporten — antaga Broms' erbjudande. I nödfall skulle därför Frænckel övertaga Norddeutsche Banks option.³⁾

I avvaktan härpå diskuterades inom TGOs ledning hur köpet skulle finansieras. Köpeskillingen uppgick till 8,9 milj. kr. De båda Norrbottensbolagen hade svävande skulder om sammanlagt 24,9 milj. kr, vari ingick LKABs »franska lån», varför ett kapital om 33,8 milj. kr var erforderligt. I detta avseende räknade TGO med regeringens hjälp, liksom i en del andra frågor av ekonomisk och rättslig art.⁴⁾

Sedan optionen till Norddeutsche Bank löpt ut, anhöll TGO om ett lån hos staten om 20 milj. kr.⁵⁾ Inom Stockholms Enskilda Bank fann man denna finansieringsmöjlighet orealistisk och banken började arbeta på ett tyskt-svenskt finanskonsortium, som skulle kunna ställa kredit till TGOs förfogande. Banken var nu angelägen att på allt sätt befordra försäljningen av Norrbottensgruvorna till TGO för att få avlyft sina engagemang i Norrbottensgruvorna och i stället ägna krafter och kapital åt andra grenar av den svenska industrien.⁶⁾

¹⁾ Grängesbergs GrufveAB t. Wm H. Müller 3/2 1903 (G A). Köpeavtal G. E. Broms—TGO 11/2 1903 (TGO A).

²⁾ Grängesbergs GrufveAB t. Wm H. Müller 11/2 1903 (G A).

³⁾ Grängesbergs GrufveAB t. Wm H. Müller 7/2, 13/2 1903, Wm H. Müller t. Grängesbergs GrufveAB 9/2, 14/2 1903 (G A).

⁴⁾ TGO styrelseprotokoll 27/2, 3/3, 24/3, 28/3 1903, TGO bolagsstämma 1/4 1903 (TGO A). I kontraktsförslaget med svenska staten skulle TGO tillförsäkras en ökning av malmexporten och fasta fraktsatser för 30 år framåt; bolagen skulle dessutom befrias från en eventuell malmtull och rättegången om äganderätten till vissa utmål i Malmberget skulle nedläggas. Häremot skulle TGO lämna vissa garantier. Se härom Waldenström, Erland, När Grängesbergsbolaget inköpte lapplandsgruvorna — ett 50-årsminne, Malm 1953:3.

⁵⁾ TGO bolagsstämma 1/4 1903 (TGO A).

⁶⁾ Marcus Wallenberg t. Schinckel i Norddeutsche Bank 4/3, 2/4, 7/4 1903 (SEB A), Gasslander, a.a. II, s. 131.

Förutom statslånet om 20 milj. kr skulle TGO genom en nyemission av 10 558 aktier till en kurs av kr 1 150 tillföras 12,1 milj. kr. Då dessutom Broms' skuld till LKAB om 1,2 milj. kr skulle avdragas och depositionen hos svenska staten skulle lösas vid ett nytt avtal, skulle kapitalbehovet vara täckt med god marginal.¹⁾

Sedan Norddeutsche Banks option utlupit, kunde regeringen lägga fram propositionen i riksdagen rörande kontraktet med TGO. Denna fälldes emellertid i riksdagen den 18 maj. TGOs preliminära avtal med Broms utlöpte den 25 maj.²⁾

Inom TGO fanns emellertid starka krafter för att föra affären med Broms vidare. Härtill bidrog att tre svenska banker, Skandinaviska Kreditaktiebolaget, Stockholms Enskilda Bank och Stockholms Handelsbank, kunde ställa en tillfällig kredit om 15 milj. kr till TGOs förfogande. På denna grundval slöt TGO den 20 maj ett nytt avtal med Broms. Häri stadgades, att optionsavtalet av den 11 februari 1903 skulle förlängas till 25 maj 1905. Mot att TGO den 25 maj 1903 övertog LKABs »franska lån», löste vissa deponerade aktier och ställde 2,3 milj. kr till Broms' förfogande, skulle TGO fr.o.m. denna dag disponera över aktiemajoriteten i de båda bolagen. Broms medgav även en sänkning på rojalтын till 10 öre per ton å den första milj. ton malm, som såldes och 5 öre per ton för överskjutande kvantiteter.³⁾

Under sommaren sökte TGO såsom ersättning för det uteblivna statslånet uppnå ett större fastare lån. Underhandlingar härom bedrevs huvudsakligen med Deutsche Bank. I augusti slöts ett kontrakt angående ett obligationslån om 25 milj. kr till 4½%, varav emitterades 20 milj. kr. Lånet skulle amorteras till 103% kurs 1907—1937. Av obligationerna övertog Deutsche Bank 10 milj. kr, Skandinaviska Kreditaktiebolaget, Stockholms Enskilda Bank och Stockholms Handelsbank 2 milj. kr vardera, medan Skånes Enskilda Bank och Göteborgs Bank tog 1 milj. kr vardera. Även de tyska bankfirmorna Warschauer & Co och Warburg & Co tog 1 milj. kr vardera. Viss del av de av svenska banker övertagna obligationerna synes ha avsatts i utlandet.⁴⁾

¹⁾ TGO bolagsstämma 1/4 1903 (TGO A).

²⁾ Waldenström, E., a.a.

³⁾ Avtal G. E. Broms — TGO 20/5 1903 (TGO A). Volrath Thams redogörelse för de finansiella transaktionerna 1/10 1903, bilagd TGO styrelseprotokoll 10/10 1903 (TGO A).

⁴⁾ Obligationslånekontrakt 28/8 1903 (TGO A). Marcus Wallenberg t. Nord-

Enigheten om att upptaga ett obligationslån var inte fullständig inom TGO. Sir Ernest Cassel, tidigare innehavare av majoriteten av aktierna i Grängesbergsbolaget men vid denna tid ägare av ca 1/7 av aktierna, hävdade den meningen, att det var onödigt med ett obligationslån redan vid denna tid, då bankerna medgivit att 15 milj. kr-krediten skulle få kvarstå lika länge som optionstiden, d.v.s. under två år. Att hålla inköpsfrågan öppen skulle underlätta ett eventuellt tillbakaträdande från affären. Ett obligationslån skulle också, framhöll Cassel, medföra att man fick den uppfattningen att bolaget till varje pris skulle fullfölja affären, vilket skulle leda till svårigheter med fordringsägare. TGOs styrelse hävdade emellertid i frågan en gentemot Cassel fristående uppfattning och genomförde transaktionen.¹⁾

Ej heller TGO kunde — lika litet som Broms vid tidigare tillfällen — nu sluta ett låneavtal fritt från kombination med malmförsäljningsavtal. Thyssen, som hade fasta förbindelser med Deutsche Bank, erhöll ett stort malmkontrakt och vissa provisioner på TGOs försäljning.²⁾

Sedan Broms avlidit i oktober månad 1903, reglerades på våren 1904 förhållandet med Broms' sterbhus. Det formella köpet ägde rum den 16 april 1904. Priset sänktes från 8,9 milj. kr till 8,7 milj. kr, varav Broms den 25 maj 1903 erhållit 2,3 milj. kr. Av den resterande köpeskillingen erhöll sterbhuset 3,8 milj. kr kontant, medan resten gick i avräkning på Broms' skulder till LKAB och till Norddeutsche Bank, som TGO skulle inlösa.³⁾

I de båda norrbottniska gruvbolagen vidtogs ett ekonomiskt saneringsarbete. Av TGOs obligationslån om 20 milj. kr gick 15 i avräkning på banklånen av den 25 maj 1903. Resterande 5 milj. kr jämte medel från aktieemissionen användes till likvidering av LKABs och AGMs svävande skulder. Härmed kom de båda bolagen i skuld till TGO. AGMs skuld likviderades under år 1904 genom att bolagets innehav

deutsche Bank 24/8 1903 (SEB A). Stockholms Handelsbank styrelseprotokoll 11/8 1903 (SHB A).

¹⁾ C. F. Liljevalch Jr t. V. Tham 21/6 1903 med bilagor, 5/8 1903, V. Tham t. C. F. Liljevalch Jr 8/8 1903 (TGO A).

²⁾ TGO t. Gewerkschaft Deutscher Kaiser 15/4 1902 (LKAB A). L. Possehl & Co var agent även för dessa försäljningar.

³⁾ Likvidationsräkning mellan TGO och G. E. Broms' sterbhus 16/4 1904 (TGO A). Rojaltyn till Broms' sterbhus åren 1904—1954 utgick med 15,6 milj. kr, vilket motsvarar ett kapitaliserat ursprungsbelopp (utan hänsyn till penningvärdets fall) av i runt tal 5,5 milj. kr, Waldenström, E., a.a.

av 3 609 aktier i LKAB försålades till TGO till ett pris av 2 500 kr styck jämte 1 000 aktier i Rederi AB Luleå-Ofoten à 500 kr. Under år 1905 ökades LKABs aktiekapital till 24 milj. kr varvid TGOs fordran på bolaget utbyttes mot aktier.

Under de förhandlingar, som pågick under hösten och vintern 1902—1903 framgick klart de skilda intressegruppernas program.

Broms bedömde det som utsiktslöst att kunna behålla gruvorna för egen del. De båda bolagens krediter löpte endast till 1904 och kunde med säkerhet inte förnyas. Även Broms' möjligheter att erhålla personliga lån syntes obefintliga. För Broms gällde det sålunda att innan bankkrediterna utlöpte sälja till förmånligaste pris — till svenska eller utländska spekulanter. Härvid skönjer man Broms' uppenbara taktik att spela ut de olika intressenterna mot varandra.

Målsättningen för Stockholms Enskilda Bank var att få loss sina i bolagen insatta medel. För detta ändamål lade banken inga hinder i vägen för gruvornas försäljning till utlandet.¹⁾ Som ett andra alternativ sonderade banken möjligheten att gå in som medintressent i ett konsortium, som skulle förvärva gruvorna.

Den svenska regeringen, som var i besittning av utomordentliga påtryckningsmedel, då den kunde fastställa taxan för järnvägsfrakterna och lägga på en exporttull på malmen, var främst intresserad av att gruvorna stannade i svenska händer, gärna med ett starkt utländskt minoritetsintresse.

De tyska malmkonsumenterna var givetvis angelägna om att förvärva de svenska gruvorna för att trygga sin malmförsörjning på samma sätt som de gjorde i andra länder. Den oklara finansiella ställningen hos bolagen samt den svenska regeringens påtryckningsmedel verkade dock avkylande på deras aktivitet.

TGOs ledning kunde lätt föreställa sig det dystra perspektivet med Grängesbergsmalmens främsta köpare som ägare av Norrbottensgruvorna. Därför sökte TGO förhindra ett utländskt förvärv av gruvorna.

Mellan de olika intressegrupperna bildades sålunda ett nätverk, vars trådar möttes, tvinnades ihop och gled isär för att slutligen bilda ett mönster i form av en sammanslutning av Sveriges tre största gruvor under Grängesbergsbolagets ledning.

¹⁾ Jmf. Gasslander, a.a. I, s. 139 och där anförd litteratur, II, s. 121 ff.

Sammanfattande återblick

Den föregående redogörelsen har i kronologisk ordning sökt belysa finansieringsproblematiken vid en stor ödemarksindustri, som befann sig i sitt initialskede. Avslutningsvis följer här en kort sammanfattning, vari de skilda intressenternas handlingsprogram mer systematiskt skärskådas.

Exploateringen av Norrbottensgruvorna med en stor malmexport var i och för sig ett osäkert projekt. Bedömningarna om bolagens framtid växlade. Man ifrågasatte om malmmarknaden kunde svälja det ökade utbudet från Norrbotten, särskilt som de allra flesta större malmkonsumenter förvärvat egna gruvor som råvarubaser. För att fullgöra kapitalkrävande investeringar i de stora projekten i Malmberget och Kiruna erfordrades, att man antingen hyste en stark tilltro till deras framtidsmöjligheter eller mot en hög riskpremie vågade satsa kapital.

En stark tro på malmfältens möjligheter hade otvivelaktigt deras ägare G. E. Broms. Han hade emellertid i avsaknad av egna finansiella resurser svårigheter att bidra till finansieringen. Han ville ej heller inbjuda nya aktieägare att satsa kapital, eftersom han då skulle förlora inflytandet över bolagen. Dessutom skulle hans andel i de kommande vinster, han kalkylerade med, bli mindre.

AGMs aktiekapital var åren 1891—1895 2 milj. kr, vilket endast balanserade gruvornas värde vid förvärvet 1891. År 1896 inbetalades ytterligare 2 milj. kr i aktiekapital. LKABs aktiekapital — 3 milj. kr — balanserade liksom var fallet med AGM endast gruvornas värde vid förvärvet. Av den beslutade aktieökningen år 1900 om 3 milj. kr tillfördes huvuddelen först år 1903. Ytterligare en möjlighet till självfinansiering fanns i nedplöjning av vinsten på rörelsen genom fonderingar eller kraftiga avskrivningar. Inom AGM fonderades under 1890-talet sammanlagt 1,1 milj. kr, vilket endast var en ringa del av bolagets kapitalförsörjning under denna expansionstid. Inom LKAB förekom av naturliga skäl ingen fondering. Ehuru självfallet svårare att bedöma synes även avskrivningarna inom AGM ha varit otillräckliga.

Denna bristande förmåga till självfinansiering medförde en stor upp-låning. Fördelningen mellan eget och främmande kapital vid gruv-bolagen framgår av följande tabell grundad på bolagens balansräk-ningar. Det egna kapitalet avser endast inbetalt aktiekapital jämte givetvis fonder och vinst.

*Fördelningen mellan eget och främmande kapital
i AGMs och LKABs finansiering 1891—1903*

År	AGM				LKAB				
	Eget		Främmande		Eget		Främmande		Därav skuld till AGM
	i 1 000 kr	i %	i 1 000 kr	i %	i 1 000 kr	i %	i 1 000 kr	i %	i 1 000 kr
1891	2 000	80,3	490	19,7	3 000	99,5	14	0,5	
1892	2 182	35,8	3 916	64,2	3 000	99,3	22	0,7	
1893	2 402	35,6	4 341	64,4	3 000	98,9	34	1,1	12
1894	2 619	29,1	6 370	70,9	3 000	98,3	51	1,7	28
1895	2 821	26,3	7 886	73,7	3 000	85,6	506	14,4	481
1896	5 105	38,8	8 050	61,2	3 000	83,4	599	16,6	574
1897	5 309	38,5	8 476	61,5	3 000	71,4	1 202	28,6	177
1898	5 358	26,8	14 633	73,2	3 000	22,9	10 073	77,1	
1899	5 486	24,0	17 406	76,0	3 000	20,2	11 842	79,8	1 704
1900	5 680	23,2	18 767	76,8	3 700	21,3	13 705	78,7	1 975
1901	5 738	21,9	20 439	78,1	3 700	15,0	20 967	85,0	1 908
1902	5 837	19,9	23 469	80,1	3 700	13,9	22 910	86,1	1 900
1903	5 572	20,6	21 511	79,4	6 092	18,5	26 875	81,5	1 819

Anm. LKABs endast formella lån i SEB om 2 750 000 kr (se ovan sid. 16) är ej inräknat i det främmande kapitalet ovan. Beträffande LKABs skuld till AGM, se ovan sid. 16 not. 3.

För att erhålla fasta lån kom bolagen att vända sig till den inhemska lånemarknaden och de tillfördes kapital främst genom obligationslån. För att finansiera den dagliga driften, varvid behovet förstärktes genom den korta Luleå-säsongen, kom AGM att i hög grad vända sig till malm-kunder och malmagenter. När den inhemska lånemarknaden var stängd, kunde även dessa träda in som långivare för längre och kortare kre-diter. Vid nämnda tillfällen erhöi de utländska kreditgivarna betydande förmåner i form av fördelaktiga malmförsäljningsavtal. De försämrade försäljningsvillkoren för malmbolagen medförde givetvis minskade möj-ligheter till självfinansiering.

Mot sekelskiftet 1900 kom de båda gruvbolagen i finansiella svårigheter. Orsakerna härtill var bolagens bristande soliditet, de förlustbringande investeringar AGM gjorde i företag vid sidan av den egentliga gruvrörelsen och den belastning av sekunda värdepapper som skett genom obligationslånen 1898. Därtill bidrog egna svårigheter, som vissa av kreditgivarna brottades med.

Vid de alltmer besvärande krissituationerna förmärkes en hårdare attityd från kreditinstitutens sida gentemot malmbolagen. Denna hållning var givetvis betingad av de stora risker, som kreditgivarna ansåg vara förenade med att finansiera bolagen samt den dåliga säkerhet för krediterna dessa kunde bjuda. I allt högre grad sökte bankerna kontrollera, att de medel, som kom bolagen till godo, användes på ett sätt, som tryggade bolagens möjligheter till att fullgöra räntebetalningar och amorteringar. Säkerhetskraven var det primära för bankerna.

Den kärva attityden från bankernas sida med Stockholms Enskilda Bank i ledningen förstärktes ytterligare av personliga konflikter och motsättningar samt svårigheterna att skapa ett förtroendefullt förhållande mellan kreditgivare och kredittagare. Den gängse uppfattningen om Broms betonar särskilt det obetänksamma, äventyrliga och hänsynslösa i hans affärer.¹⁾ Föreliggande undersökning torde emellertid ha visat, att Broms' handlande, sett i ett större sammanhang, präglas av rimlighet. Med sina utgångspunkter hade han en ytterst snäv ram för sitt handlande. Men hans sammanblandning av bolagens affärer med hans privata blev en belastning för de förra. Hans mycket optimistiska syn på malmexportens möjligheter kom dock att visa sig realistisk. Broms' tro på bolagens framtid fick ett pregnant uttryck i försäljningsklausulen rörande rojalty på malmen.

Broms' förhållande till de kreditgivande bankerna innebar, att hans rörelsefrihet helt beskars. Till Skandinaviska Kreditaktiebolaget, som finansierade konkurrentföretaget TGO, vilket på alla sätt sökte tillvarata sina intressen gentemot Norrbottensgruvorna, kunde han inte vända sig. På grund av det spända förhållandet mellan Stockholms Enskilda Bank och Louis Frænckel var svårigheterna stora att komma i förbindelse med Stockholms Handelsbank.

Det kyliga förhållandet mellan Broms och kreditgivarna fick en av-

¹⁾ Boëthius, Bertil, art. om G. E. Broms i SBL. Gasslander anför ett antal starkt kritiska uttalanden om Broms från Stockholms Enskilda Banks sida, Gasslander, a. a. II, s. 94, 95, 119, 120, 121, 124, 125.

spänningsperiod under den tid staten förberedde ett förvärv av gruvorna. När detta köp inte genomfördes, fann sig Broms nödsakad sälja bolagen till privata spekulanter. AGMs stora lån av den 6 december 1901 löpte endast till och med år 1903. Säkerligen skulle inte dessa krediter bli förnyade. Broms fann det givetvis förmånligare att sälja bolagen än att dessa försattes i konkurs.

Med Grängesbergsholagens förvärv av AGM och LKAB genomgick dessa båda företag en ekonomisk sanering. Företagens soliditet stärktes och nytt kapital kunde vid behov tillföras moderbolaget genom aktieemissioner. Efter de många svårigheterna och krissituationerna under 1890-talet och kring sekelskiftet 1900 kom samordningen av Sveriges tre största malmexportföretag att bära en synnerligen rik frukt.

Summary

The present investigation forms a study on the problems involved in the financing of the two greatest iron-ore fields in Sweden, Luossavaara-Kiirunavaara and Gällivare Malmberg in Norrbotten in the very north of Sweden, during the period of time 1891—1903, when these metalliferous deposits became exploited on a large scale for export of ore.

Among the earlier literature that has treated of the financing of the Norrbotten mines is especially to be noted Olle Gasslander's work *History of Stockholms Enskilda Bank* (Stockholm 1962). However, after new material has been examined, Gasslander's presentation, founded on material from the bank, can be supplemented, adjusted and corrected on certain important points.

In the 1880's an English company had built a railway and started mining at Gällivare Malmberg. The English company, however, went bankrupt in 1889, and the mines were acquired by Swedish business men, whereas the railway to Luleå on the coast of the Bothnian Sea was purchased by the Swedish State. In 1891 the Swedish business men formed a joint-stock company, Aktiebolaget Gällivare Malmfält (AGM), with a capital stock of Sw. Kr. 2 million, corresponding to the value put on the mines.

In order to render possible a large ore export from Gällivare, extensive investments were required. Besides, the liquidity problem of the company was complicated by the circumstance that the shipping-port of Luleå was free from ice only from June to October, and so a great amount of working capital was requisite during the time of year when the yield from the sale was not available.

AGM's requirements for capital for the most part had to be met by loans, as the holder of the majority of the shares in the company, Consul Gustaf Emil Broms, had no possibility of contributing any funds in the form of share capital, owing to his own fragile economic foundations. Neither did Broms wish to admit new shareholders into the company, as he wanted to keep the company in his own management.

For the financing of AGM the Swedish bond market became the main source. Stockholms Kredit- och Diskontoförening and its chief, Ernest Thiel, served as the bank connection of AGM, which also applied to its foreign ore agents for loans and advances. The firms that could place funds at AGM's disposal were Jos de Poorter of Rotterdam and, above all, L. Possehl & Co of Lübeck.

However, a certain degree of self-financing took place within AGM between 1892 and 1896 through the funding of profits totalling about Kr. 1 million. Further, the capital stock increased in 1896—when Brom's liquidity had been strengthened—from Kr. 2 to 6 million. Of this increase of the stock, however, only Kr. 2 million were paid up.

The Gellivare company's great requirements for capital for construction work were further emphasized by the fact that, in the spring of 1893, the company acquired the majority of the shares in Luossavaara-Kiirunavaara Aktiebolag (LKAB) by purchasing 1800 shares at Kr. 1000. LKAB had been formed in 1890 when the different owner parties of the Luossavaara and Kiiruna mines could unite in a jointstock company with a stock of Kr. 3 million.

In the early 1890's the iron-mines of Luossavaara and Kiirunavaara had not as yet been the object of exploitation, as there was no railway communication with a shipping-port. Therefore, in the 1890's people in LKAB concentrated on finding the solution of the transport problem. After several requests for concessions from the company had been rejected, the Swedish and Norwegian Parliaments decided, in 1898, to build a railway from Kiruna to a port in the north of Norway, Narvik, which was open for navigation throughout the year.

Once the building of the railway had been decided on, it was necessary for LKAB to fix an extensive investment programme in order to start an ore export of more than 1 million tons a year in 1903. A bond loan of Kr. 10 million was raised by LKAB in 1898 from Stockholms Enskilda Bank and several other banks. This loan was calculated to cover the expenses of the construction work at Kiruna and Narvik. However, LKAB received only a small part of this large bond loan in adequate payment. The major part of the loan was paid in the form of shares and bonds in Förenade Separatorintressenters AB and Trollhättans Elektriska KraftAB, totalling Kr. 7.1 million. But the real value of these securities turned out to be considerably lower and could be disposed of by the company only at a heavy loss.

AGM also obtained a bond loan of Kr. 10 million in 1898, but Kr. 4 million were used for the conversion of older loans. A large part of the new loan was used for financing the activities of certain affiliated companies of AGM, such as the purchase of three ore freighters by Rederi AB Luleå-Ofoten and the very losing attempt made by Norrbottens Malmförädlings AB to take care of and concentrate the meagre soil of Gällivare.

Thus both LKAB and AGM had received large bond loans during 1898, LKAB in order to build up a mining industry and an export-trade port, AGM in order to make transition to underground mining possible. As is clear from the above, LKAB was encumbered with second-rate securities, and a large portion of AGM's loan was used up for financing affiliated companies. Besides, in the late 1890's a rise in prices began in Sweden, and it then became evident to the owner of the mining companies, G. E. Broms, that he would have to try new ways of financing.

As has been mentioned earlier, Broms's own economic fragility prevented him from investing funds in the companies. Instead he had to take up considerable loans for his own part, so as to be able to finance his purchases of shares in the two mining companies. Broms's chief granters of credit were on the one hand Norddeutsche Bank of Hamburg which granted him a loan of Kr. 2.2 million in connection with an ore selling agreement in 1900, and on the other Christianstads Enskilda Bank. In 1900 Broms's loan from this last-mentioned bank amounted to Kr. 3 million.

Christianstads Enskilda Bank could also advance credits to AGM. In 1900 the company's credits in the bank totalled a sum of Kr. 3.4 million. Despite the credits of Broms and AGM, the two mining companies' requirements for capital became acute at the turn of the century. In this situation Broms applied to Stockholms Enskilda Bank for a loan to LKAB. On hard terms of interest Stockholms Enskilda Bank, together with Banque de Paris, could offer a credit of Kr. 6 million, to be paid during the years 1900—1903. Stockholms Enskilda Bank, disapproving of Broms's ways of managing the company, demanded and obtained the right to administrate the company and appoint a managing director. The bank also demanded that the capital stock be doubled to Kr. 6 million. Neither AGM nor Broms could subscribe for their shares. The subscription was made by Stockholms Enskilda

Bank with the right for Broms and AGM to redeem these shares during 1905—1906.

The financial position of AGM deteriorated further during 1901. Several credit granting banks questioned the ability of the company to manage interests and instalments. The banks also experienced great uncertainty as to Broms's ways of managing the companies. Christianstads Enskilda Bank had the greatest claim on AGM, Kr. 5.7 million, after AGM had taken over Broms's debt to the bank. As Christianstads Enskilda Bank was struggling with great difficulties itself, the bank reclaimed the credits of the company. As a result of this, other banks, too, became anxious about their credits to AGM and one of them presented a bankruptcy petition against the company in the autumn of 1901.

At this time, however, the Swedish Government had begun to take an interest in acquiring the Norrbotten mines, and it succeeded in influencing the credit granting banks to make a provisional agreement with AGM and Broms, intended to be in force until 1903. A strong contributory cause for this was also the fact that the ore agent of the company, L. Possehl & Co of Lübeck, could offer AGM a credit of Kr. 2 million at raised rates of selling commission. In order to make possible negotiations with the Swedish State, Stockholms Enskilda Bank was still to have at its disposal the majority of the shares in LKAB, whereas the business man, Knut Tillberg, had the majority of the stock in AGM at his disposal for half a year.

During the spring of 1902, however, the intentions of the Swedish Government to acquire the Norrbotten mines fell through, and on June 1st Broms re-entered into his rights within AGM.

Broms reckoned that the bank credits would not be renewed during 1903. A contributory circumstance was the lack of confidence between the banks and Broms. Neither did Broms see any possibility of redeeming his own shares in LKAB, and those of AGM, from Stockholms Enskilda Bank, which would then take definite possession of this company. Under these conditions Broms, in the autumn of 1902, was inclined to sell his own and AGM's shares in LKAB.

When Broms attempted to sell there were several groups trying to vindicate their interests, amongst others the German steel-works which appeared as the most eager speculators for LKAB, in order to secure their supply of ore. Especially noted were the Krupp and Thyssen

Works which were among the great consumers of Swedish ore. Norddeutsche Bank, which represented a syndicate of German steel-works that had secured ore deliveries from Norrbotten until 1912, had for some time option on the shares in LKAB.

However, the German speculators found the financing conditions of LKAB and Broms too complicated. Furthermore, the Germans were afraid that the Swedish State might throw obstacles in the way, as it had extraordinary means of pressure at hand through the fact that it could control the railway transports and introduce an export duty on ore.

The Swedish Government, keeping itself well-informed on Broms's selling plans, was busy trying to bring about a Swedish-German syndicate with Stockholms Enskilda Bank as the principal part-owner.

To the other big mining company in Sweden, Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund (TGO) which possessed mines at Grängesberg in the middle of Sweden, the future looked dark with the company's German ore consumers in possession of the LKAB mines, the ore of which was similar to that of Grängesberg as regards quality. Therefore, in every way, TGO tried to prevent the mines from being sold abroad. In February 1903, after very rapid negotiations between Broms and TGO, there was made an agreement about the selling of both LKAB and AGM to TGO. The purchase comprised 5750 shares in AGM and 1774 in LKAB. AGM being the holder of 3609 shares in LKAB — most of them hypothecated with granters of credit—the agreement meant the purchase of about 90 per cent of the shares in the two companies. The price was set at Kr. 8.9 million, besides which Broms, who died in October 1903, and his heirs were secured a royalty on the sold ore for a period of 50 years. This royalty was fixed at 10 öre per ton for the first million tons of sold ore and 5 öre per ton for subsequent quantities.

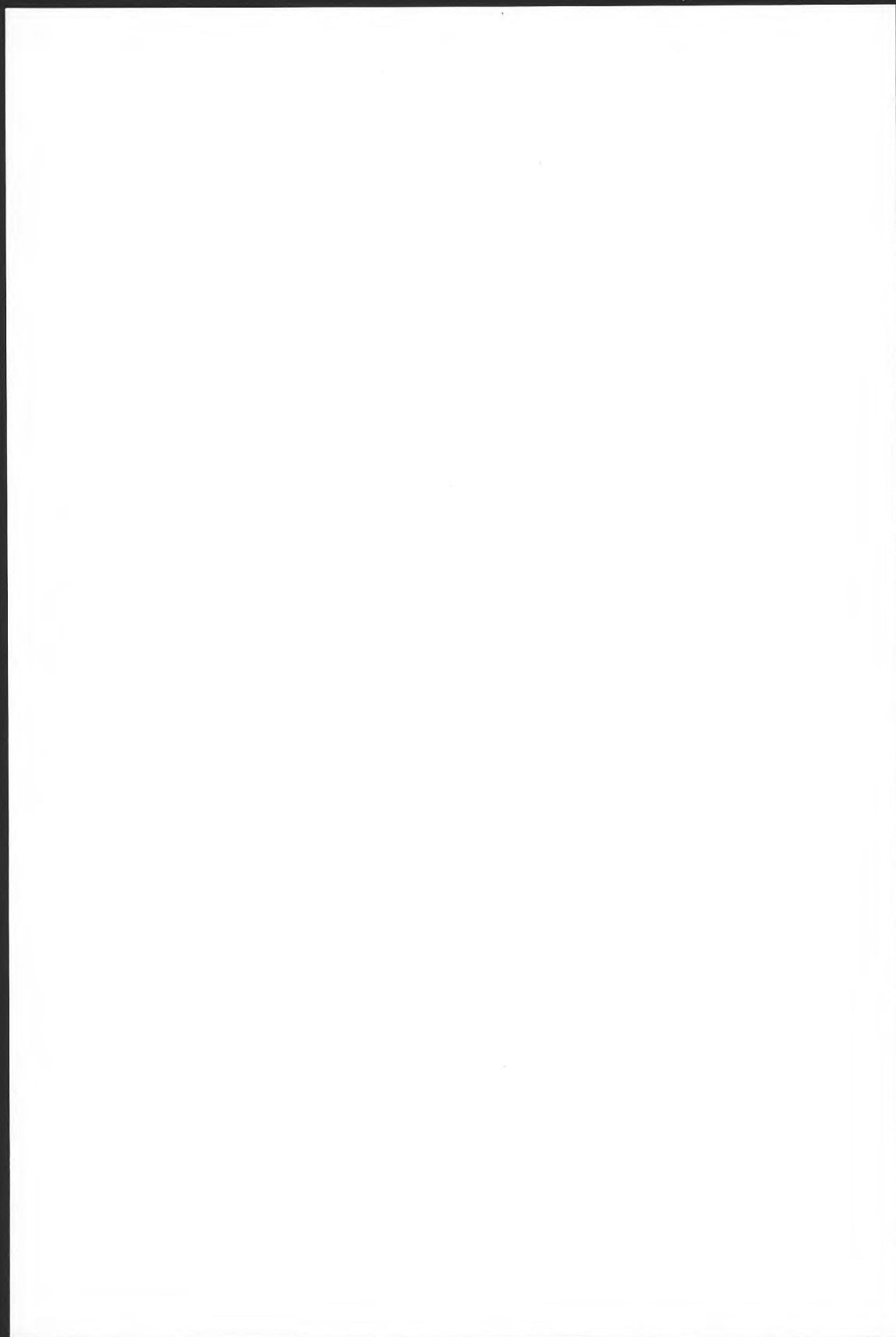
In order to be able to finance the purchase of the Norrbotten mines, TGO counted on capital requirements of about Kr. 34 million, of which Broms was to have 8.9 as payment for the shares. About Kr. 25 million were to be used for repaying the short-term debts of AGM and LKAB. To raise this amount—an extraordinarily large one for that time—TGO reckoned that an issue of shares in TGO would yield about Kr. 12 million and that the State would grant the company a loan of Kr. 20 million. The Swedish Government, having adopted a favour-

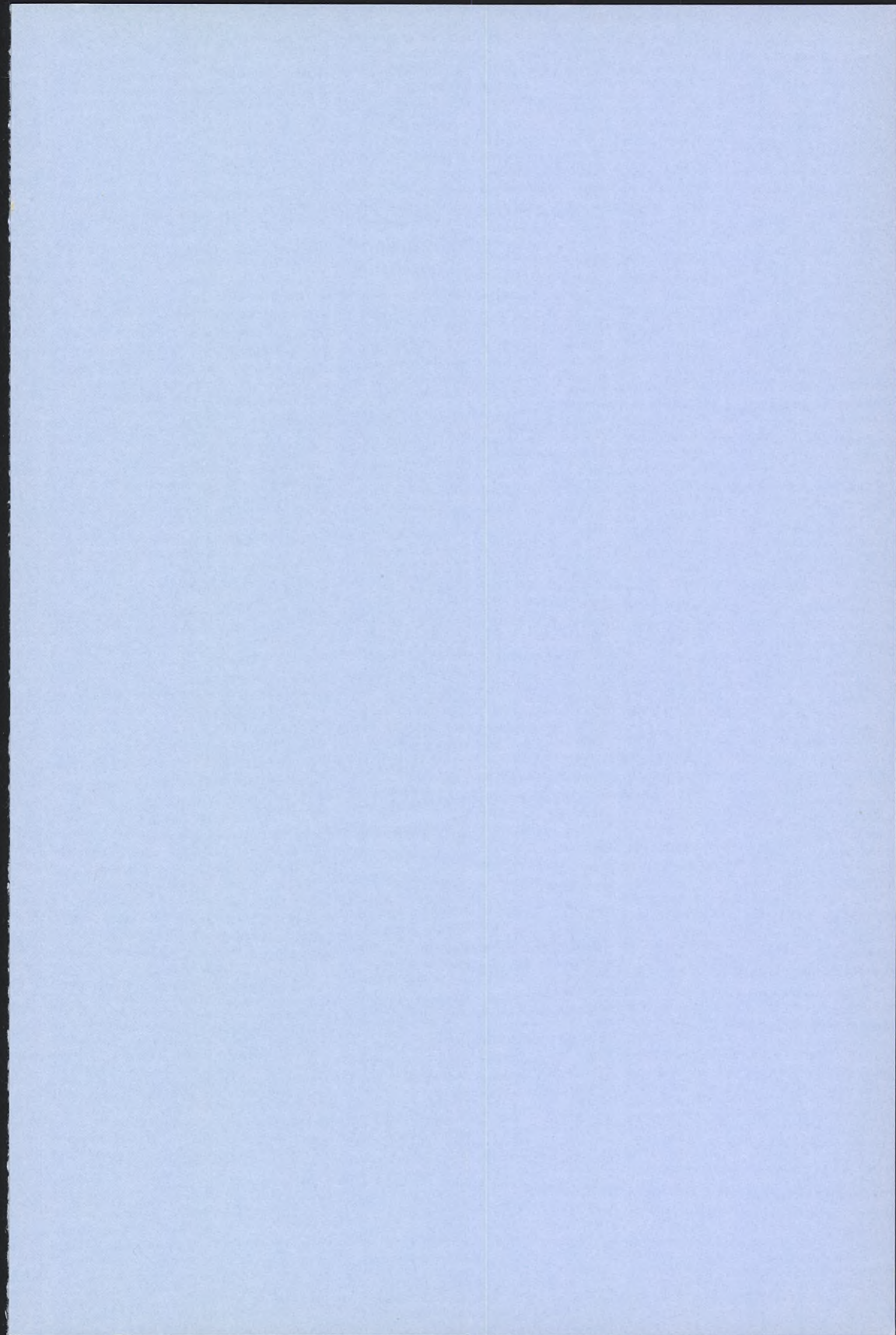
able attitude towards the purchase of the Norrbotten mines by TGO, presented a bill on this matter to the Swedish Parliament which, however, rejected it.

But TGO wanted to carry on the transaction and in May 1903 they obtained a short-term loan of Kr. 15 million from Swedish banks, which enabled the company to purchase Brom's shares and take over the management of the affairs of the two Norrbotten mines.

The final solution of TGO's requirements for capital proved to be a bond loan of Kr. 20 million from Deutsche Bank in combination with Swedish and German banks, and in this way the short-term loan of Kr. 15 million could be redeemed. The remaining Kr. 5 million together with means from the issue of shares by TGO were used for settling the suspended debts of AGM and LKAB. Thus both companies went through an economic reconstruction.

The amalgamation of the three greatest mining companies in Sweden, which all but brought about a monopolization of the Swedish iron ore export, turned out to be a successful transaction, and TGO came to stand out as one of the most prosperous concerns in Sweden.

*Meddelanden från
Ekonomisk-historiska institutionen vid
Göteborgs universitet*

1. *Sture Mårtenson*: Agiot under creditsedelepoken 1789—1802. 1958.
2. *Marianne Nilsson*: Öresundstullsräkenskaperna som källa för fraktfarten genom Öresund under perioden 1690—1709. 1962.
3. *Rolf Adamson*: Den svenska järnhanteringens finansieringsförhållanden. Förlagsinteckningar 1800—1884. 1963.
4. *Rolf Adamson*: De svenska järnbrukens storleksutveckling och avsättningsinriktning 1796—1860. 1963.
5. *Martin Fritz*: Gustaf Emil Broms och Norrbottens järnmalm. En studie i finansieringsproblematiken under exploateringstiden 1891—1903. 1965.

Pris kr. 7:—